

A KIEGYEZÉSRŐL

(A KÖZJOGI CONSERVATIVISMUS ALAP INDOKAI.)

Írta
RÉZ MIHÁLY

Előszóval ellátta
KAUTZ GYULA

BUDAPEST

„Pátria” irodalmi vállalat és nyomdai részvény-társaság
1905

TISZA ISTVÁN GRÓFNAK
AJÁNlja
TISZTELETTEL

A SZERZŐ

ELŐSZÓ

Jelen dolgozatban egy komoly irányú, nagyobb készültségű és erős ítéletű publicista becses elmetermékét veszi az olvasó.

A könyv egy kimerítőbb essayt képez, amely hazai közjogunk és politikai fejlődésünk egynémely főbb – talán korszakosnak is mondható – mozzanatát, vonatkozással a gr. Széchenyi, a Conservatívek és a Deák-féle felfogásra és eszmerendszerre, elemzi, s ennek részben új szempontok szerint való megítélését és méltatását segíti elő.

Alulírott nem ért a Szerzővel mindenben egyet, nem minden formulációt tartja kifogásolhatatlannak, s a szerkezetet is némely irányban megfelelőbbnek óhajtotta volna.

De miután igazi örömmel látta e dolgozatban, hogy itt egy világos gondolkozású s erős politikai ítéletű fiatal publicista lép a nyilvánosság elé, aki alapos készültséggel,

bátorsággal és önállóan érvel hazánkban szeltében elterjedt helytelen eszmék, felfogások és célzatok ellen: készségesen fogtam a tollhoz, hogy a szerzőnek különben is érdekes és tanulságos művét a t. Közönség elé való jutásánál néhány meleg ajánló sorral kísérem.

Budapest, 1905. március hó 1-én.

Kautz Gyula.

BEVEZETÉS

Mai közjogi alapunk legveszedelmesebb ellensége az a *teória*, mely a kiegyezés *fejlesztésének* jelszava alatt lett elterjesztve.

Ezen teória szerint „a kiegyezés fejlesztése” mindaz: a mi a *personal unióhoz* közelebb viszi a nemzetet. Deák Ferenc végcélja is ez lett volna; s a kik ma a kiegyezéshez ragaszkodnak – e szerint – Deák Ferencel is, a kiegyezés alapszelméjével is, ellenkezésbe jutnak.

Ez a teória alapjában hamis.

Minden tételének ellentmond a történelem.

Nem elérendő magas ideálnak nézte Deák Ferenc a *personal uniót*, hanem – ép ellenkezőleg – károsnak, veszélyesnek. Nem előidézendőnek tartotta Deák Ferenc a *personal uniót*; épp ellenkezőleg, azt hitte – és nyíltan ki is fejezte, hogy ha a *personal unio* valaha bekövetkezik, „az Magyarországra nézve *szerencsétlenség* lesz”, mert oly helyzetet teremt, mely „fenmaradásunkat is kockáztatja”. A kiegyezésről pedig azt mondotta, hogy ez az alap, melynek „rendítetlenül kell maradnia”.

Ez a valóság.

VIII

Alapjában hamis tehát az az irány, mely a kiegyezés fejlesztését a personal unio irányában keresi.

A magyar közvélemény, úgy mondják, bizalmatlanul viseltetik a teóriák iránt.

Ez a bizalmatlanság nem mindenben igazolt.

De igazolttá lesz minden olyan teóriával szemben, mely midőn félreértéseinek consequentiáival politicalag megvádol egy egész irányt, ethicailag pedig annak minden hívét: alapjaiban a tények világosan szóló ellentmondásaiba ütközik.

Ennek a munkának éppen az a célja, hogy az adatoknak nem ignorálható tanúságaival, bizonyítsa be. e teória alaptalanságát; hogy így azt, amit a párt elfogultság hamis világításba helyezett, ismét helyes világításba állítsák a történelemnek tárgyi-lagos bizonyítékai.

A kiegyezés a nagyhatalmi érdek és a nemzeti eszme követelményei közötti harmónia. *Fejlesztése ennél fogva ezen harmónia fejlesztésében áll.*

A nagyhatalmi érdek bizonyos ügyek közöségét teszi szükségessé; a nemzeti eszme pedig az ezekben tökéletesen keresztülviendő paritást Amennyiben ezen paritás nincs meg teljesen, ennek követelése a kiegyezés végrehajtásának, nem pedig fejlesztésének szempontja alá esik.

A kiegyezés fejlesztése, a benne megállapított Egyensúly fejlesztésében áll. Azon irány azonban, mely a kiegyezésnek egyoldalú változtatására törekszik, éppen ezen egyensúly elvét támadja meg. Fejlesztésnek tekintheti a centralista, ha szaporíttatnak a közös ügyek; fejlesztésnek tekint-

heti a negyvennyolcas is, ha a közös ügyek teljesen megszűnnek. Mindakettő azonban csak az ő subiectiv szempontjukból *fejlődés*.

A nagyhatalmi érdek és a nemzeti érdek egyensúlya, a dynastikus és függetlenségi eszme harmóniája szempontjából, – tehát a kiegyezés szempontjából: – mindez *visszafejlődés*. Fejlődnie igenis kell a kiegyezésnek, de nem minden változás fejlődés, sőt *a fejlődés épp az alapok változatlanóságát feltételezi*.

Változás és nem fejlődés az, ha a test harmóniája megbomlik, ha egyik szerv a másik rovására erősödik, s ha elsatnyul a szervezet egyik része, bármely kevésbé ideális, bármily prózai is legyen az.

Változnia csak akkor kell valamely törvénynek, ha: 1) vagy az alapjául szolgáló elv hibásnak bizonyult; 2) vagy megváltoztak azok a viszonyok, melyek e törvény meghozatalának indokai.

Akik ma is helyesnek tartják Deák Ferenc elveit, de a kiegyezést meg akarják lazítani, azok csak a körülmények változására hivatkoznak.

Megváltoztatandó ugyanis valamely törvény akkor is, ha megváltoztak az indokául szolgáló viszonyok. Azonban a viszonyok változása *általában* nem elég ehhez, mert hiszen a viszonyok folyton változnak, s így”! egyetlen törvénynek sem lehetne állandó jellege, hanem éppen *azoknak* a viszonyoknak megváltozása szükséges, amelyek a törvény alap-indokául szolgáltak.

Megváltozott sok viszony a kiegyezés óta: sok ezután is változni fog. De éppen azok, melyek indokául szolgáltak, ma még, úgy látszik, változatlanok.

A monarchia nagyhatalmi positiója ma is Európa érdeke. Annak létfeltételei ma is ugyanazok.

Nem személyekkel, nem rosszakarattal, nem változó körülményekkel, hanem egy erős, legyőzhetetlen létérdekekkel áll szemben itten a personal unióra törekvő irány.

A tények logicája ez, oly erős, hogy minden subiectiv és minden exigentiakra építő irányt kizár. Ha annak a nagyhatalmi érdekek őrei valaha hajlandók is lennének engedni azon garantiákból, melyeket ezen érdekeknek a kiegyezés megad. Deák Ferenc szempontjából akkor sem lenne szabad ezen engedékenységet felhasználni, mert a kiegyezés meghajolás, de nem az intéző körök akarata vagy szeszélyei előtt, hanem a tények ereje előtt, melyek alól nincs dispensatio, miként nincs az erőnek természeti törvényei alól. A kiegyezés védői nem az *osztrák* érdekek, hanem a nagyhatalmi és nemzeti érdekek *harmóniájának* őrei. Ezen harmónia fejlesztése az ő feladatuk, ezen harmóniának ellensége minden egyoldalú törekvés, mely megingatja az egyensúly feltételeit.

Ez a harmónia Magyarország nemzeti fejlődésének egyedül szilárd alapköve.

Ez a harmónia fenmaradásunk garantiája és nemzeti fejlődésünknek állandó – a pillanatnyi erőviszonyok kedvezése miatt meg nem ingatandó – alapja.

Ez Deák Ferenc álláspontja.

Hogy valóban így gondolkozott, azt bizonyítják az ezen munkában részletesen felsorolt nyilatkozatok. Hogy miért gondolkozott így, azt is megmutatják ezen nyilatkozatok.

Minden nyilatkozatnak ennél fogva kettős jellege és értéke van. Mert minden idézett nyilatkozat *adat* és *érv* egyaránt.

Mint adat, bizonyítja, hogy a kiegyezésnek a personal unió irányába való fejlesztése – magyarul: lazítása – ellenkezik Deák Ferenc elveivel.

Mint érv pedig azt bizonyítja, hogy ez az irány a helyes politica elveivel is ellenkezik. Széchenyi felfogása ugyanezt bizonyítja.

Két riagy államférfi emléke adja meg ezen érveknek súlyát és megadják történelmünknek szomorú eseményei.

A tekintélyeket lehet kicsinyelni; az érveket lehet megcáfolni: a történelem eseményeit nem látni lehetetlen.

A tények criticája mindennél súlyosabb.

Dicsőszentmárton, 1905 március hóban.

Dr. Réz Mihály.

I.

Ausztriához való viszonyunk természetét legelőbb gr. Széchenyi István ismerte fel. Ennek a viszonynak előnyeit is ő hangsúlyozta először. Éppen ezért, Ausztriához való viszonyunk története, a negyvenes évektől kezdve, Széchenyi közjogi conservativismusának is története. Ezt az irányt a nemzet elhagyta az érzelem politicájáért. Az érzelem politicája megbukott. Kísérletet tett azután a merev jog dogmatismusával. Ez a módszer is eredménytelen maradt.

Végre is a kiegyezés oly alapon jött létre, mely lényeges közeledést jelent Széchenyi szempontjaihoz.

Midőn tehát a kiegyezés kérdésével s a közjogi conservativismus irányával foglalkozunk, szükséges ezen periódusok tanulmányozása, hogy így ez az irány teljes világításban álljon szemünk előtt.

E végből szükséges legelőbb megvizsgálunk a Széchenyi és Kossuth közötti közjogi ellentétet és annak indokait.

Azokat az ellentéteket, melyek az 1848-iki ismerte fel teljes végzetességükben s a kezdődő mozgalomban először ő jósolta meg – hitetlen, kétkedő korának – az elkerülhetetlen harcot, s ami azt követte – az elkerülhetetlen bukást,

Szükséges tehát a kiegyezés története szempontjából is vizsgálni az 1841-48-iki periódust s Széchenynek Kossuth ellen intézett támadásait.

Kitűnik ezekből, hogy Ausztriához való viszonyunk már ekkor mennyire foglalkoztatta Széchenyt s hogy „indefiniált állapotunk” rendezését mennyire szükségesnek tartotta. (Kelet Népe 180. 1.) Ő vonta le legelőször Ausztriával való „házassági viszonyunk” szükségképpen consequentiáit. Átlátta, hogy ily viszonyban a feltétlen – minden tekintet mellőző – függetlenség könnyen az elszakadáshoz vezet, sőt hogy a függetlenségnek a másik fél érdekeire való tekintet nélküli alkalmazása – tulajdonképpen – már maga az elszakadás, ily értelemben veendő a separationális irány elleni vádjai: nem céljaiban de eredményeiben tartotta separationálisnak e törekvéseket.

Ezért indította meg Kossuth elleni hadjáratát.

Hogy az agresszív közjogi iránynak milyen régi ellensége volt, azt Wesselényihez való viszonya legjobban bizonyítja. Sem a személyes ellenszenv, sem az aristocratának a democratá elleni féltékenység a Wesselényivel való ellentétbe bele nem magyarázható. A reformmozgalmak sem vettek még akkor radikális irányt s a kiváltságosak erőltetése még nem volt napirenden. És mégis, pusztán ezen agresszív közjogi irány iránti ellenszenv miatt Wesselényivel való ifjúkori barátsága is teljesen elhiciegedett. Pedig akkor a hangulat nem volt még lázas s a tömegek terrorismusa még nem szorított háttérbe minden ellenvéleményt.

Kossuth fellépte előidézte mindezt, feltüzeltelte a tömegek fanatismusát, s az osztályérdekeket oly ragyogó formába öltöztette, hogy a kortársak által idealismusnak tekintetett.

Közjogi iránya nem új; a régi gravaminalis rendszernek feltámasztása volt s ép oly terméketlen, mint amaz. Benne Széchenyi az általa egyszer már szerencsésen legyőzött régi irány felújulását támadta, mely a reformok kérdései által már háttérbe szorítva látszott s mely most ismét felbolygattatok-

Amiért támadta a gravaminalis politicát, amiért támadta Wesselényit, azért kellett Kossuthot is szükségképp megtámadnia. A gravaminalis politica háttérbe szorította a reformokat, Wesselényi módora akadályozta azok zavartalan létrehozatalát, Kossuth pedig veszélyeztette az egész reformirányzat sikerét. Ez volt a reformok szempontjából a kifogás. Felfogásukban a gravaminalis irány, Wesselényi és Kossuth egyaránt a közjogi irány hívei, csakhogy az előbbi csak akadályozó, Wesselényi már aggressiv, Kossuth pedig destructiv irányú. Megtámadásukban ^következetesen hevesebbé kellett válnia Széchenyinek.

Kossuth elleni első támadása a Kelet Népe.

Tévedés lenne azt hinni, hogy e könyv csupa subiectiv személyeskedés. Első része ma is értékes positiv tartalommal bír, s a történelmi fokozatos fejlődés elvének teljes átértésére mutat.

Különböző korokban és nemzetekről különböző intézmények szükségességét s így a political igazságok relativitását fejtegeti. Mindezek ma is érvényes, tudományos tételek.

Ugyancsak a munka első részében van kiemelve – political világunkban először – a nemzetiségi kérdés kiváló fontossága; a haladási irány és a nemzeti irány helyenkénti ellentétessége, s – ellentét esetén – a nemzeti irány követelményeinek feltétlen prioritása.

Ezek a fejtegetések képezik a concret elvi alapot, melyen a Kelet Népe nyugszik s annak tekintetbe nem vétele azon korszak rendkívüli elfogultságát legjobban bizonyítja.

A többi rész határozott támadás Kossuth ellen. Látszólag az aristocrata ütközik itt a demagóggal össze s a kérdés még csak a reformok megvalósítása körül forog. De már itt észreveszi Széchenyi azon forradalmi vonást, mely az erőltetésben, a tekintélyek megvetésében s a felsőbbség elleni izgatásban nyilatkozik s ez utóbbiban a kormány-nyal való összeütközésre nyíló alkalmat már látja. Álagában a reformmozgalom erőltetésében is ezt a veszedelmet látja s arra int, hogy „most, midőn heterogen összeköttetésünknel fogva lehető legnagyobb érdekünk azt parancsolja: csak, istenért, semmiben sem ragadni el a gyeplőt, hol az megtárgíttaték, nehogy azt ismét szorosabban vonják, vagy visszahatási célból egészen nekieressék...” (279. 1.)

Itt már nyilvánul a közjogi összeütközéstől való félelem.

De a későbbiek szempontjából a Kelet Népe különösen psychologiaiilag fontos, t. i. mint Kossuth forradalmi egyéniségének felismerése. Éppen ez fátuma e kérdésben Széchenyinek. Minél fino-

mabb emberismerő valaki, annál csekélyebb jelekből képes ítélni s minél csekélyebbek a jelek, annál kevésbé bírja azokat meglátni az emberek nagy tömege. A geniális ember és kortársai közötti áthidalhatatlan űr nyílik meg itten s egy pillanatra feltárul a nagy emberek szomorú egyedülvalóságának sötét tragicuma.

Mert sem Deák Ferenc, sem Wesselényi, sem Eötvös József, sem Batthyány nem látták meg Kossuthban a forradalmi egyéniséget. A későbbi események bebizonyították, hogy Széchenynek igaza volt. Maga az a hajthatatlanság, melylyel Kossuth 1849-iki álláspontjához élete végéig ragaszkodott, mutatja, hogy ő maga is nem az exigentiák által parancsolt lépésnek tekintette a detronisatiót, hanem egy olyan ténynek, melyben legbensőbb political hite nyert megnyilatkozást.

A Kelet Népe ezen egyéniség forradalmi jellegének felismerése. A jog merevsége, az érzelem hevedése elleni kifogása, mind innen ered. Támadta az érzelmi politicát, mert tudta, hogy az a jogok követeléséhez vezet és támadta a jogok követelését, mert tudta, hogy azáltal Ausztriával szükségképpen összeütközünk. Ez nem csupán következtetés, ezt maga Széchenyi jelentette ki évekkal később Fáiknak, a Kelet Népéről folytatott beszélgetésében:

„...ismertem Kossuthot, ismertem ily személyek hatalmát minden izgékony népre, főleg a mi népünkre, tudtam jól, mi fog következni, tudtam, hogy aki egyszer ilyen útra tért, soha többé meg nem állhat...”, „vagy fel kellett forgatni a bécsi rend-

szert s emberi számítás szerint erre legkisebb kilátás sem volt akkor, vagy az ország nemsokára, rövid forradalom után, vagy csak annak meg kísértése után is, aláesett a katonai dictatura alá. Közvetíteni itt nekem semmit sem lehetett; hogy a catastrophâ elhárítsam, arra csak egy eszközt tudtam, miután nem tudtam elmozdítani az abszolút rendszert Bécsben, meg kellett kísértenem eloszlatni a varázst, melylyel Kossuth a nemzetet elbűvölte.” (Falk: Széchenyi I. és kora 140. 1.)

Ugyanezen szempont vezette a Védegylet kérdésében is. Láta ezen agitatio egész political horderejét, látta annak irányát s azt a reactiót, melyet ellenünk támaszt. Midőn Deák Ferencnek e tárgyban tartott beszédét támadja, nyilvánvaló, hogy azok a nehézségek lebegnek szemei előtt, melyek abból származnak, ha csupán Magyarország függetlenségének szempontjából indulunk ki s nem vesszük tekintetbe Ausztriához való viszonyunk következményeit. Szerinte a Védegylet kihívás az örökös tartományok ellen, melyeknek válasza szintén az lesz: szöget szöggel. Hibáztatja, hogy Deák e kérdést „egyoldalú magyar s nem minden oldalú közbirodalmi szempontból” fogja fel.

„... miután szoros s legalább eddig még igen egybebonyolult összeköttetésben élünk s ily körülmények között in ultima analysi, mint én felfogni bírom a dolgok mélyét, nem egyoldalú jogallegatio és ilyesre alapított cselekvési rendszer, mely a hevesebb vérűeknél oly könnyen fajul dacra, újjhúzásra s innen el nem maradó reac-

tiót szül, hanem gyakorlati életre alapított közös érdek-megismerés s legbarátságosabb kiegyenlítés emelheti a magyart magasabbra”. Ennek alapján hézagosnak tartja Deák Ferenc poliificájának basját. (Hírlapi cikkei.)

Több oka volt tehát, amiért a reformozgalomnak radicális irányba terelésétől félt. Először a reformok érdekében, nehogy azok ellen reactio támadjon. Másodsor azért, nehogy a reformok túlhajtásával s minden felsőbbség megtámadásával a nemzet összeütközésbe jusson kormányával s ez által — és ez a fontos — magával a birodalommal is. Harmadsor végre azért, nehogy az örökös tartományokkal directe is összeütközzünk. Fenti nyilatkozatára is ezen aggodalom indította.

Ezt a nyilatkozatot olvasva, világosan felismerve látjuk az 1861-iki országgyűlés sikertelenségének és az 1867-iki kiegyezés sikerültének alapokat képező ellentétes elveket. Az egyik: „az egyoldalú jogallegatio és ilyesre alapított cselekvési rendszer, mely a hevesebb vérűeknél oly könnyen fajúi dacra, újjhúzásra” — ez az 1861-iki országgyűlés szelleme. A másik: „a gyakorlati életre alapított közös érdek-megismerés s legbarátságosabb kiegyenlítés” — ez az 1867-iki országgyűlés szelleme. Az egyik eredménye a kudarc; a másiké a siker.

Hogy Ausztriával való viszonyunkat milyennek óhajtotta, annak kifejezést adott már a Kelet Népében is. (280. 1.)

„...tökéletesen napirenden van is már — úgy hiszem — azon alapnak megrakásához járulni,

melynek eddigelé mindig hijjával valánk, azon alapnak t. i., melyen Magyarország, mint az ausztriai birodalomnak integráns része ugyan, de tökéletes sajátágában s nemcsak papiroson, diplomák s elvek után, de tettel és egészen kifejlett életileg emelkednék a saját s keveretlen zománcú nemzetek sorába; mikor... végre őszintén kezdet fogna magyar és német s nem egymásnak útjában állva, hanem egymást barátságosan elősegítve futnák a végzéstől rendelt, egymás melletti ugyan, de azért mégis külön s egymástól független pályát”.

Közjogi precisitas nélkül, de a maga teljességében benne van e nyilatkozatban a kiegyezés alapgondolata: a paritáson alapuló érdekközösség-politikája.

A Political Programmtörökben még bővebben kifejti ebbeli nézeteit:

»...mindaddig, míg a nemzet hatályosb része meg nem barátkozik azon ténnyel, hogy a közbirodalommal feloldhatlanúl egybeházasítva vagyunk s hogy ekkép ezen kapcsolatban kell keresnünk és találnunk üdvöt... mindaddig legkisebb nyomatéka sem lesz a magyarnak.” (58. 1.)

„... mink is respectáljuk birodalmi összeköttetésünk szövevényeit, mi sokat tilt, mit tenni egyszerűbb viszonyok között tán szabad volna.” (141. 1.)

Tévedés az az állítás is, hogy Széchenyi az ellenzék többségre jutásától csak azért félt, mert a reformkérdésekben való túlzásaikkal felébresztik a reactiót. Félt ettől is – a Programmtörök nem egy helye emellett bizonyít (36. 1., 140. 1.)

de aggodalmainak megvolt közjogi alapja is. Az ellenzék gravaminális hivatásáról szólva, pl. eképp nyilatkozik (36. 1.):

„... azon pillanatban, mikor ebből a cselekvés, vagy, más szavakkal, a kormányzás terére lép, tüstént felforgattatik a status-szerkezet, mi ugyan nem nagy baj, ha ezen szerkezet egyszerű, mint például Angliában vagy Franciaországban ... de annál bizonyosabban, hogy mindent a legabnormisabb állapotba oly complicált szerkezetben, mint a mi magyar viszonyaink a közálladalmmal, hol a mi ellenzékünk semmi esetre sem fog ülni a kormány székébe, a közálladalmi kormányt viszont a legerősebb phantasiai tehetséggel sem képzelhetni a mi ellenzéki padainkon.”

„És íme, itt van kulcsa azon abnormis állapotnak, melyben indefiniált, vagy legalább eléggé sohasem definiált összeköttetésünknel fogva azóta meg nem szűnőleg létezik, mióta Magyarország Ausztriával szövötkezett és mely abnormis állapotnak soha nem definiált és eképp soha nem méltányolt lételeben kell keresnünk mindazon vizsgálkodást, melyben állott a magyar kormány az ausztriaiak átellenében és viszont s melyben még ma is áll és lehető legnagyobb kölcsönös megrövidítésünkre mindaddig is állani fog, míg annyira különböző status-szerkezetünket, mely t. i. köztünk és az ausztriai örökös tartományok közt létezik, lehelő legtisztábban definiálni, viszonylag kellőképpen méltányolni és a közálladalm gyarapulását lehető legőszintébben ezen két tényezőre alapítani nem fogjuk.”

Hogy az összeütközést közjogi téren is mennyire fenyegetőnek hitte, kitűnik azon nyilatkozatából, melylyel párhuzamot von Kossuth közjogi tendenciája s a magáé között (111. 1).

„ . . . én . . . körülményeinket nemcsak mindig belülről tekintgetvén és bírálgatván ... de néha kívülről, sőt minden oldalról is, nem tudom, sőt nem akarom ignorálni házassági viszonyunkat s eszerint . . . bizony felette hajlandó vagyok alku-
dozásra is, t. K. úr ellenben azt tartván, mi köze van az önálló, független, vérrel szerzett Magyarországnak Ausztriához, természetesen oly helyzetet. idéz elé, mihez képest a hasonló önálló független Ausztria elvégre szintoly phrasisokra fakadni kénytelen, hogy neki viszont mi gondja Magyarországgal, míg aztán szorul tette, tettről erőszakra, innen végre felette idétlen kudarcra fejthetné ki magát az olyannyira, mely, t. K. úr, fél status politica.”

„...önálló képzeletünkben, – igen, képzeletünkben, minthogy az ilyes csak könyvekben áll, de az életi valóságban nem létezik, mindig csak önérdékünket vettük szemügyre s eképp ők is egyedül saját érdekük szerint cselekedtek mindig honét aztán, mert ők voltak az erősebbek, oly igen nagy mértékben őriztük meg (!!!) függetlenségünket...” stb. (31. 1.)

Ezen nyilatkozatokra csakugyan nem lehet joggal mondani, hogy Széchenyi előtt pusztán a szociális forradalom rémképe lebegett.

Magában a Programtörvény híres jóslatában is megcsendül – a szociális lázadástól való félelem mellett – ezen aggodalom.

„Izgasson minden nemzetiséget a magyar nemzet ellen bőszerűség fel; vessen égő kanócot a szántóvető lakára, miszerint erővel kivívja magának az Ön-formulázta és ő-értelmezte „egész igazságot”; ostorozza a közbirodalom érdekeit legnagyobb ellentétre s töltse meg mérgével a viszonttőiás poharát csordultig; ám lássa.

Ha azonban egykor, midőn már késő lesz, érezni s átlátni fogja s megvallani lesz kénytelen, hogy átok volt az, amit fejünkre hozott és nem áldás, akkor ne mentse magát azzal, hogy nem volt a nemzetben egy hű is, ki Önnek csalálmait még idején kettétörni elég elszántsággal bírt s tehetősége szerint igyekezett volna.”

Három aggodalom nyilvánul itt: a nemzetiségi, a sociális és a közjogi összeütközéstől való félelem. A sociális forradalom nem következett be, mert az európai forradalom oly engedményekre kényszerítette a kiváltságosakat, melyeknél többet maguk a jobbágyok sem kívántak s így a forradalomnak megszűnt minden oka. Ezt az európai forradalmat azonban előre nem látta senki, annak segítségére Kossuth sem számított. Nem lehet tehát annak eredményeit azon irány érdemül tudni be, melynek hibáit jóvátette.

A nemzetiségi és közjogi harc azonban bekövetkezett, bekövetkezett a rendfentartás ideje is, s Széchenyi minden aggodalma megvalósult.

Későn látták át jóslatainak helyességét, s a rohanó eseményeknek gátat már semmi sem vethetett. Menekült Eötvös, a Pesti Hírlap egykori védője, megtörve hitében, semmi egészséges viszony nem

maradván meg múltjából családján kívül. (Kónyi: Deák Ferenc Beszédei.) Visszariadva állott meg útjában Wesselényi, vonakodva követni azt, kii eddig bálványozott, büszkeségében összetörve annak kegyetlen válaszátl: „A corpus iurissal – így hangzott Kossuth válasza – már nem menthetjük meg a hazát; a régi idők elmultak, új eszmék kellenek és új emberek”.

Félreszorítva érzé magát Batthyány és rövid időnl, keresztezve látva a kibékülésre irányzott minden kísérleteit, odadobva végűi a kormányt a forradalom viharának, melynek ellenszegűlni többé nem tudott.

Deák Ferenc is (Széchenyi hibáztatója e polémiákban), csakhamar tapasztalta, az őt túlszárnyaló események közepette az általa egykor védett irány terrorismusát. A forradalmi terrorismus első nyilvánulását Kemény Zs. következőleg írja le (Bekicsics G.: Kemény Zs. és a forradalom 61. 1.):

»Kossuth indítványt nyújtott be azirántl, hogy az országgyűlés Ferenc Józsefet bitorlónak nyilvánítsa, Pázmándy ezen indítvány ellen nyilatkozott.

Deák feláll székéből, szintén szóhoz akarván jutni. De Kossuth magánkívűli dűhvel fordul Pázmándy felé. Meg vagyok győződve, – kiálta – hogy ha Windischgrätz Pestre jó, engem – ekkor nyakán végigvonta kezét – fölakasztatni fog. Azonban legyen az előttem szóló is meggyőződve, hogy lesz, aki azokat elébb felakasztassa, kik szavaik és tetteik által Windischgrätz bejövetelét elősegítik”.

Íly őszinte vallomás után a szerkezet minden észrevétel nélkül elfogadtatott.

A nyugodt argumentatio ezzel végleg elnyomott. A terrorismus a forradalom teljessége, mely nem ismer logicát.

A logica viszont – uralomra jutván – összetöri annak minden alkotásait.

Rendre beváltak Széchenyi aggodalmai az események folyamán. Ő mindvégig küzdött.

Midőn Kossuth az európai forradalom hírének hatása alatt megtette híres indítványát, Széchenyi ellenindítványt adott be, mely a moriamur pro rege nostro alapján áll.

Széchenyi legyőzetik. Naplójában ez áll: „Az ostobaság el van fogadva”. Ezután mindent megtesz, hogy most már Bécsben ne találjon az ellentállásra. A siker kedvez: de csak pillanatra enyhülnek aggodalmai. „Kossuth már tizenhatszor tette kockára a hazát, s ez neki még mindig sikerült; de ő nem fog megszűnni kockáztatni, s végre elveszíti azt.”

Kossuth és Széchenyi ellentétes iránya ezen indítványokban teljesen kiélesedik. Az érdekközöség és az érdekellentét politicája itt egymással újra szemben áll.

Széchenyi politicája az érdekközösségen alapul.

Kossuth politicája exclusive magyar. Az érdekközöség politicájának előnye, hogy szövetségeseket szerez. *A gyöngé exclusivitása* ellenben: *isolatio*.

Az első, minden tekintet nélkül haladva a maga útján, a monarchiának és Európának érdekeivel szükségképp összeütközik. A második számításába veszi mindazokat s politicájának eszközeivé teszi.

Az 1848. év eredményei nem Kossuth politicá-

jának, hanem az európai forradalomnak eredményei. Azt mondják, Kossuth érdeme az, hogy tudta, hogyan kell ezen alkalmat felhasználni. Az eredmények megmutatták, hogy nem tudta. Amit az egyik európai mozgalom hozott, a másik elseperte. Széchenyi is fel akarta e mozgalmat használni. A fennállóval megelégedni ő sem akart.

Erre nézve Kovács Lajos előtt a márciusi napokban következőleg nyilatkozott:

„Nálunk gyúanyag nincs. Dynastiánkkal semmi bajunk. Szidjuk a német kormányt. Bajunk a fennálló kormány-rendszer. Ezt a forradalom, ha erőre kap, *úgyis elsepri*.

Nekünk önálló nemzeti kormány kell. *Ez számkra minden eshetőségek közt kimaradhatlan eredmény*. Mindenik úton hozzá jutunk. Mert képzelhető-e, hogy ha Bécsben ministerium alakú és alkotmány hirdettetik, Magyarországon a régi rendszer maradjon. A bécsi ministeriumnak elmaradnatlan corollariuma a magyar ministerium.

A kérdés most csak az, hogyan jutunk ahhoz.

Ha Bécs után Prága is fellázad, mit én bizonyosnak hiszek, nem marad az uralkodás számára csak Pest, hova vonulhat s hol mint uralkodó székelhet.

Ha mi oly állást foglalunk az uralkodással szemben, hogy az most is bennünk találja és pedig már most nem külellenségek ellen, de saját lázadó népei közt uralkodó házában és birodalmának támaszát, okvetlenül karjainkba veti magát kényszerűleg és mi leszünk tényleg a súlypont. Az események kényszerűsége önkényt

adja kezünkbe sorsunk irányát, csak megérteni tudjuk.

Ez az egyik út.

Ellenben, ha a forradalom megrendíti a trónt és egy időre megtöri a hatalmat, mi pedig a szorult helyzetet felhasználva, a megtorlás ösvényére térünk, azaz a követelők sorába lépünk, a dynastia szorult helyzetében meg fog adni mindent, mit sem megtagadni, sem mérsékelni nem képes. De mi magunkat is kiteszszük egy eléggé meg nem fontolt és a helyes mértéket túlhaladó átalakulás veszélyeinek, a dynastia is a szorultságában adott engedményeket kicsikartaknak fogja tekinteni. Erejének helyreálltával feltámadnak benne a recuperationális vágyak és meglesznek az új válságos összeütközések, melyekre az alkalom hiányozni nem fog.” (Kovács L. Széchenyi I. II. k. 47. lap.)

Nem az tehát a történelmi valóság, hogy 1848-ban egy kiváló ember lángesze hatalmába kerítve az eseményeket, azoknak erejével oly eredményeket ért el, melyeket elérhetni nem reméltek a tespedés emberei.

A valóság az, hogy midőn az 1848. év forradalmi egész Európát megrázták s ezen forradalom ereje hazánk politicájában, mint új tényező jelentkezett; ezen új tényező *felhasználásának módjára* nézve vezérei ellentétes utakat ajánlottak. Az évek óta állandóan korbácsolt szenvedélyek uralma alatt álló nemzet arra hallgatott, kinek politicája rövid siker után a Széchenyi által előre megjósolt bukáshoz vezetett.

Annak az évnek minden fényes eredménye az európai forradalom sikere. A bekövetkező bukás azonban annak a politicának következménye, mely ezen európai forradalom felhasználására helytelen utat ajánlt.

Az olasz segély kérdésében, az államadóságok kérdésében ismét összeütközik egymással Széchenyi és Kossuth iránya.

Az olaszok elleni segílyt megtagadva (Iratai H-ik kötetében maga is megtagadásnak mondja azt) s az államadóságokban való részesedést nem vállalva, egyenesen Ausztria létérdekeit – területi és pénzügyi integritását – támadtuk meg. Hibás politica valóban, mely kényszeríti őket ellenünk küzdeni, hacsak saját bukásukba bele nyugodni nem akarnak.

Széchenyi mindkét eljárást helytelenítette s e tekintetben Deák Ferenc utólag neki adott igazat. Ami az olasz segílyt illeti, arra nézve már az 1848-iki országgyűlésen következőleg nyilatkozott: „... mondják meg, hogy ha Olaszországot szabadnak és Ausztriától elszakadottnak elismerjük, – mert természetes következése lenne ez, ha visszaparancsoljuk onnan a katonaságot - nem az olaszokkal szövetkezünk-e az ausztriai császár ellen? Márpedig akárhogy értelmezi valaki a *pragmatica sancti*ót, úgy csak nem fogja senki azt értelmezni, hogy Magyarországnak a *sanctio pragmatica* szerint józanul szövetkezni lehessen az ausztriai császár ellen”. (Pap D.: A magyar nemzetgyűlés. I. 298. 1.) Fzen nyilatkozat homlok- egyenest ellentétben áll a Kossuthéval, ki Lom-

bardia egy részét éppen szabadnak, másik részét pedig Ausztriától elszakadottnak kívánta.

Akkori eljárását Kossuth Irataiban következőleg magyarázza:

„ ... a segélyadás kikerülésére oly középút lett használva, mely az olaszoknak legkevesebbet sem ártott, minket pedig megmentett attól, hogy mai-akkor, mikor még a harcnak elfogadására Ausztriával készületlenek voltunk, az 1723-iki törvényből reánk háruló kötelességet elvileg is megtagadva... az uralkodó ellen forradalmi térre lépünk.” (Kossuth: Irataim II. k.) „Az ily esetre s ily feltételekhez kötve, nem adott, hanem csak eventualiter kilátásba helyezett segély ígérese, gyakorlatilag annyi volt, „mint a segély megtagadása.”

E nyilatkozat kettős beismerés. Beimeri, hogy a segélyadás meg lett tagadva és beismeri, hogy ez a *pragmatica sanctio* megsértése volt.

Azáltal, hogy a egélyadás meg lett tagadva, egyszersmind a Batthyány-misterium programja is megszegetett,: mert e program a *pragmatica sanctio* alapján a kölcsönös védkötelezettség mellett határozottan nyilatkozott.

Ez tehát már lépés volt az 1848-iki törvényeknek negyvenkilences irányba való változtatása felé. De ezen lépést Kossuth is forradalminak – mert a *pragmatica sanctio*val ellenkezőnek – nyilvánítván, világos, hogy a nézetkülönbség nem a *pragmatica sanctio értelme*, hanem annak *megtartása* (vagy megszegése) kérdésében volt. Amint tehát a későbbi országgyűlések a *pragmatica sanctio* megtartását vették alapú, szükségképp

el kellett a kölcsönös védelmi kötelességet ismer-
niük. Kossuth felfogásából kiindulva is csak ezt
ismerhetjük el logicusnak.

Széchenyinek az olasz kérdésben elfoglalt állás-
pontját tehát Kossuth is törvényesnek ismerte el,
mert annak el nem fogadása szerinte is a prag-
matica sanctio megszegése volt. Deák pedig már
akkor is törvényesnek, később pedig politicalag
is helyesnek azt nyilvánítván, a kiegyezést arra
alapította.

Általában már e kérdéseknél láthatóvá lett,
amit Deák kiegyezési beszédében hangsúlyozott
is, hogy az 1848-iki törvények nem teljesek. Két-
féle végrehajtási módjuk van: az egyik 1849-hez,
a másik 1867-hez vezetett. Nagyjaink egyike sem
találta egészen meg bennük a maga political
világnézetét s— a maga módja szerint — min-
denikük kiegészítendőnek ítélte.

A kiegészítésnek mindkét „módja megtörtént s
azoknak értékét megítélni a történelem feladata.

Széchenyi jóslatai teljesültek. Bekövetkezett az
összeütközés és bekövetkezett a bukás.

Igaz, nem szó szerint teljesedtek be jóslatai.
Igaz, nem jósolta meg a bekövetkezendőknek
minden phasisát. De hisz ezt kívánni képtelenség.
Nem abban áll Széchenyi nagysága, hogy valami
mysticus sugallat folytán előre látott előre ki nem
számítható eseményeket. Azon jövendölések, me-
lyek előreláthatlan események beálltával vélet-
lenül teljesednek, épp oly kevésbé mutatnak állam-
férfiúi tehetségre, mint azon sikerek, melyeknek
alapját ezen véletlen események képezik.

De, igenis, államférfiúi képesség bizonyítéka: felismerni évekkal előre egy egyéniségnek forradalmi jellegét, felismerni azon kényes kérdéseket, melyeket összeütközésre fog vinni, felismerni azt az alapfelfogást, mely e kérdésekben vezetni fogja.

A Programtöredékek fennebb idézett szavai az exclusiv magyar felfogást a maga teljességében felismerik s nem lehet tagadni, hogy ezen exclusivitas okozta a bukást. Csak merészebb lett a kedvező körülmények között e politica, de alapfelfogása ugyanaz volt már akkor is.

Nem egy lázbeteg aggodásai ezek, hanem egy államférfiúnak pontról pontra szomorúan bevált számításai. Nemcsak egy heves támadásra ösztönözte ez Széchenyit, nem búskomorságának egy rövid periódusa szülte azt. Végig vonul minden szaván és tettén a Kelet Népe megjelenése utáni éveken át s 1848. márciusi ellenindítványában még egyszer, utoljára is megnyilatkozik.

A ministeri tanácskozásokon következik még egypár összeütközés, míg megtörik ereje s tovább küzdeni képtelen.

Azután következik a bukás.

Magyarországot csak az orosz győzhette le, – mondják e politica védelmezői. – De az orosz segítségre való biztos számíthatás is Ausztria erejéhez tartozott s aki avval szembe szállott, ezzel is kellett volna számolnia.

Ha Görgey nem is teszi le a fegyvert, a nemzet ügyének el kellett vesznie. Elveszettnek ismerte azt el maga Kossuth is abban a proclamatióban, melyben hatalmát Görgeyre ruházta át. Nyíltan,

világosan kijelenti ebben, hogy az önvédelmi harc sikeres továbbfolytatására több remény nem lehet.

Ebben a tudatban adta át a hatalmat Görgeynek, kiről tudta, hogy a fegyvert le fogja tenni.

Evvel maga is beismerte politicájának bukását. De elveszettnek ismerte el leginkább azzal, hogy kimenekült az országból, melynek sorsa kezében nyugodott. Csak a bukás teljes tudata adhatja ezen tettének magyarázatát.

II.

Az a politica, melylyel Ausztria államférfiai Magyarország beolvasztását ezután megkísértették, eredetileg két hatalmas tényezőre támaszkodott: az orosz cár és a nemzetiségek segítségére. Az első támogatásnak alapja: a szent szövetség óta fennállott conservativ solidaritas.

A másodiknak alapja: a foederalismusba vetett remény. Az első feltételezte, hogy Ausztria *kifelé* nem csinál nemzeti politicát; azaz saját külpolitikai érdekei kedvéért a dynastikus egyetértést nem bontja meg. A második feltételezte, hogy Ausztria *befelé* nem csinál nemzeti politicát; azaz a monarchia egysége kedvéért a nemzetiségekkel való egyetértést nem bontja meg. Mindkét tényező támogatása tehát éppen annak a célnak elérésében gátolta, a melynek elérésére e támogatás igénybe vétetett. Mert hiszen a cél a monarchia egysége volt és az ezen alapuló nagyhatalmi positio.

Kitűnt, hogy a viszonyok ereje Magyarország beolvasztásának ellenszegül, miként annak idején elszakadásának ellenszegült. A tények ereje félreérthetlenül megszabta a jövő feladatait.

A mint Ausztria vezető politicusai az említett két irányban megkezdették az actiót; előbbi támo-

gatóikkal szemben találták magukat. A birodalmi egységre való törekvés s az avval kapcsolatos germanisatio elidegenítette a nemzetiségeket. A krími háború pedig elidegenítette az oroszok cáriját. Ausztria vezető politicusai nem vették észre, hogy lábuk alól elvesztették a talajt.

Az orosz támogatás elvesztése után úgy Német-, mint Olaszországban Ausztria ugyanoly igényekkel lépett fel, mint azelőtt. Bismarck és Cavour azonban észrevették az erőviszonyok megváltozását s politikájukat erre alapították. Cavour jutott előbb kormányra s 1859-ben Ausztriával megérezte erejét. Bismarck csak később bírt érvényesülni s előidézni az 1866-iki leveretést.

Ezek az események Magyarország történelmébe mélyen belejátszanak.

A Magyarországgal szemben követendő politcáról még 1850-ben intézett Schwarzenberghez levelet Metternich.

Ebben az 1847-iki állapotok korszerűleg megjavított restituálását kívánja s Magyarország alkotmányának fentartását sürgeti. Az ő tanácsa és a magyar conservativeké nem talált meghallgatást.

Ugyancsak ezen évben jelent meg Széchenyi tanítványának, Kemény Zsigmondnak a forradalomról írott röpirata, melyben a paritás követelése mellett a birodalom nagyhatalmi állásának respectálását hangsúlyozza.

Ez a két hang mutatja a közeledés legelső föltételeit: osztrák részről a magyar alkotmányosság, magyar részről a birodalmi érdek elismerését. A radicalismus és a reactio elemeinek kien-

gesztelhetlen ellentétessége között a történelmi fejlődés emberei már megtalálták a kiegyenlítés fonalát.

Ugyanezen évből maradt fenn Bethlen Jánosnak gr. Telekyhez írott egy levele, melyben maga és az erdélyiek – mint Széchenyi hívei – nevében Kossuth ellen és a dynastiával való kibékülés mellett nyilatkozik. Ezen állásfoglalás súlyát Bethlennek ellenzéki pártvezéri volta adja meg.

Kemény Zsigmond 1850-ben megjelent említett röpiratában következőleg nyilatkozik:

„... helyzetünkben mi sem oly veszélyes, mint kívánni, hogy a magyar most hallgattassa el szívét, dugja össze kezét, feledje érdekeit és semmi szerepet ne kívánjon, sőt el se fogadjon a birodalom újjáalkotása körül. E passivitas szintén veszélyes volna; mert a mienkkel ellenkező irányoknak adhatna túlsúlyt és természet elleni érintkezéssel idézhetné elé oly érdekeknek, melyek teljes kielégítésüket csak a mi megsemmisítésünk által nyerhetnék. A viszonyok cselekvésre intenek. Constatirozni szükséges helyzetünket. Nyilatkoznunk kell.” (Forradalom után 2. 1.)

Ez – a passivitas politicájának világos kárhóztatása – később meglátjuk, mennyire teljesen a Széchenyi szellemében íratott.

A mi a multat illeti, erről Kemény következőleg nyilatkozik:

„A Corpus Jurist, a történelmi jogot, összedúlták az 1848-iki törvények. Az 1848-iki törvényeket félretolta az ápril 14-iki határozat. Az ápril 14-iki határozatot saját érvénytelenségén kívül

még megdöntötte a Temesvár alatti csata és a világsi feltétlen meghódolás. S nemcsak a közjog mezején, de az élet majd minden érintkezéseiben és egész polgári létezésünk mezején szétrombolva van a múlt.”

A jogfolytonosság hangsúlyozása hiányzik.

Úgy ebben, mint a passivitas hibáztatásában, egészen Széchenyi híve s ennek – a következőkben idézendő – későbbi nyilatkozatával teljesen összevág, avval a különbséggel, hogy Széchenyi már constatálhatta ezen passivitásnak – a Bach-rendszerben megnyilatkozó következményeit.

A jövő feladatainak positiv tartalmát illetőleg érdekes a magyar centralisták tervéről való nyilatkozata: „Legyen az örökös tartományokból az egyik, a magyar korona birtokaiból a másik állam, mindkettőnél a parlamentáris felelősség tegye a szabadság alapköveit és mindkettőnél a pragmatica sanctio természetéből folyó szövetség vonja néhány fő teendőkre nézve egy organismusba össze” . . . hihetőleg ez vala – mondja Kemény – a haza újjászületéséről álmaiknak formulázott tartalma. S nem hasonlít-e ez a márciusi törvényekhez? Kétségkívül törekvésben igen, de bevégeztségben nem.

Kemény e nyilatkozata anticipálja Deák későbbi felfogását, mely a dualismust már benn látja az 1848-iki törvényekben, még pedig „törekvésben igen; de bevégeztségében nem”. A revisio szükségé ebből önként következik, még pedig oly meggyőződéssel, hogy az új alakulat – a 67

úgy viszonylik az 1848-iki törvényekhez, mint ugyanazon alapgondolatnak bevégzett keresztülvitele viszonylik annak első, kezdetleges formájához.

„Mert a demagógokon és az izgatottsági körön kívül ... nincs ember azt be nem látó, hogy ha a márciusi törvényekkel együtt nem kerekítettnek ki a birodalmi összeköttetést rendező szabályok; akkor majdnem felszólítás intéztetik a mellőzött s jövőjük iránt kétséges érdekekhez, egy ellenforradalom által befolyásukat visszaszerezni.” (Forradalom után 84. 1.)

A jövő feladatául ennél fogva azt tűzi ki, hogy „azon birodalmi egységet, mely nélkül Ausztria nagyhatalmasság nem lehet s mely nemcsak a márciusi alkotmánynál, de a dolgok megmásíthatlan természeténél fogva egyaránt életkelléke fennállhatásunknak, a szükséges határok közt kifejtteni” az első kiindulási pont. (214. 1.)

Az országos elkeseredés közepett ezek a kiegyezési eszme és a kiegyezési vágy első előjelei. A conservatívek folytonos kísérletei ugyanezen célt szolgálták.

Amint a pénzügyi és külpolitikai helyzet bonyolódott s Magyarország függetlenségének helyreálltára a remény ébredett, három irányban tétett kísérlet ezen kérdés megoldására. A háború kitörése előtt az emigratio próbálta meg diadalra juttatni az elszakadási irányt, a háború után a conservatívek a kiegyezést; az országgyűlés összehívása után pedig Deák (a határozatiak helyeslése mellett) a jogfolytonosság helyreállítását.

E háromféle célnak alapja Ausztriához való viszonyunk háromféle felfogása volt.

Az emigratio III. Napóleonba helyezte minden reményét. Kossuth felkereste őt ajánlataival; feltételei azonban nem fogadtattak el. E kísérlet tehát nem sikerült. Pedig, még ha lehetséges lett volna is megnyerni e támogatást, annak nagy értéket tulajdonítani alig lehetett. Világos volt, hogy Ausztriára nézve Lombardia elvesztése vagy Magyarország elvesztése között a különbség aránytalan. Lombardia elvesztése könnyen elviselhető, Magyarországgal elvész a nagyhatalmi positio. Természetes lett volna tehát Napoleon részéről arra számítani, hogy Ausztria (ezen veszélytől való féltelmében) az olasz kérdésben engedni fog. Ugyanaz a számítás vezette 1866-ban, midőn a poroszokkal Ausztria ellen szövetségelt, azután pedig, épp e szövetséggel ijesztve, akart Ausztriától engedményeket kicsikarni.

Tudvalevő az is, hogy Poroszország e harcban kész volt Ausztriának segítyt nyújtani a német kérdésben teendő igen csekély engedményekért. Ausztria pedig inkább lemondott volna Lombardiáról, inkább lemondott volna igényei egy részéről, semhogy feladja a monarchiának – Magyarország birtokán alapuló – nagyhatalmi helyzetét.

Kossuth a francia zászló engagírozását kívánta Napóleontól s ebben már garantiát látott. A háború folyamán láthatta, hogy Napoleon Cavourt egyszerűen cserbenhagyta, pedig a francia zászló ugyancsak engagírozva volt. Nem ért semmit ez

a garancia – s nekünk még ez sem adatott meg. Midőn tehát Ausztria ellen két uralkodó készült harcba, és Ausztria Oroszország segélyére – 1848 óta elkövetett hibái miatt – már nem számíthatott: az emigratio törekvése még ezen ritka kedvező helyzetben sem bírt érvényesülni. Még odáig sem jutott, hogy leveressék; egyszerűen elmellőztették.

Az emigratióknak a porosz-francia-osztrák háborúba vetett reményei hasonlóképpen füstbe mentek.

Bismarck a magyar felkelést csak végső eszköznek tekintette. Arra az esetre, ha Napoleon beavatkozik, minden forradalmi eszközt jónak tartott a védekezésre, de a magyar önállóság eszméjeért bármit is kockáztatni egyáltalában nem szándékozott. Saját céljai voltak, melyekért küzdenie kellett s semmi győzelem nem lehetett oly nagy, hogy annak kizsákmányolására ne lettek volna saját követeléseik. De a magyar függetlenség eszméje Bismarck céljait egyenesen keresztezte.

„El kellett kerülnünk azt, hogy Ausztriát súlyosan megsebesítsük s tartós keserűséget és a szűkéségnél több revanche-vágyat hagyjunk hátra, sőt fenn kellett tartanunk annak a lehetőségét, hogy a mai ellenféllel újra megbarátkozzunk, azt védjük s minden esetre az európai sakkjátszárban az osztrák államot s a vele való jó viszony megújítását, mint készletben tartandó sakkhúzást tekintenünk. Ha Ausztria súlyosan megsértetett volna, Franciaországnak és minden ellenfelünknek szövetségese lenne, még orosz-ellenes érdekeit is

feláldozná a Poroszország elleni revanche kedvéért.” (Bismarck: Gedanken u. Erinnerungen I. k. 44. 1.)

Téves politica az, mely céljainak támogatását idegen érdekekért küzdőktől várja. De még tévesebb, ha a támogatást épp attól reméli, kinek érdekeivel e célja ellenkezik. Ha még – ezenfelül – saját nemzete támogatásában sem egész bizonyos: akkor valóban minden alapot nélkülöz, mert reális erő nélkül akar elérni reális eredményeket.

Pedig a nemzet ekkor már valóban nem támogatta az emigratio terveit.

Lehet a kiegyezési vágyat, mely akkor erőt vett a nemzeten, helyteleníteni. Lehet – a pártvezérek emberileg olyannyira érthető elfogultságával – azt tisztán az ethikai romlottság eredményének declarálni. De azt az egyet nem lehet tagadni, hogy ha már a nemzet akarata ez volt, ezen akaratot respectálni kellett mindenkinek – s a szabadság lelkes híveinek még sokkal inkább, mint másnak bárkinek. Es ha a nemzet harcolni nem akart – vagy éppen igen romlott volt, hogy harcba lehessen vinni – akkor a küzdelmet provocálni a függetlenség szempontjából sem volt szabad. Mert a ki csak meggyőződésből nem akar harcolni, azt még célszerű lehet a harcra az események által kényszeríteni – bár szabadsága ezáltal megsértetik, – de aki gyávaságból nem akar küzdeni, arra nem szabad bízni a csatát. Akkor biztos a leveretés.

Ez Kossuth fátuma, hogy 1848-ban nem ismerve

az európai viszonyokat, 1866-ban pedig a magyarországiakat nem ismerve, szötte terveit s így azoknak szükségképp kellett megbukniok.

Háromszoros bukást ért meg ez az irány; minden bukása Széchenyi államférfiúi bölcseségének diadala.

Egy általános európai forradalom jött legelőször, melyhez hasonlót keveset mutat fel a történelem. Megingott egész Európa, megbomlottak minden viszonyai; de Magyarország függetlenné nem lett általa. Két más háború következett azután, két nagy nemzet alakulási processusa. Hosszú idők készítették azt elő s eredményeik ismét hosszú időknek alapját rakták. Megadta a sors a véletlennek esélyeit s Európának ritka erős rázkódásait, megadta – ellenségeinek hallatlan botlása folytán – Ausztria védőinek elpártolását, felidézte Ausztria ellen minden ellenségének feltámadását.

Magyarország függetlenségét még sem bírta megalapítani.

Az első alkalomnál legalább harcba vihetett Kossuth; harcunknak eredménye a bukás. A második esetben Ausztria ellenségei által egyszerűen elmellőztetett. Harmadszor már a nemzet sem támogatta. Nem nyílt alkalom már a legyőzetésre sem. Először a siker hagyta el, azután remélt szövetségesei, legvégül saját nemzete.

A tények criticája mindennél súlyosabb.

Az olasz háború veszteségei Ausztriát alkotmányos irányba kényszerítették. A követendő útra nézve különféle felfogások nyilvánultak.

Báró Eötvös József »Die Garantien der Macht

und Einheit Österreichs” c. munkájában a birodalmi tanács eszméje mellett nyilatkozik. Ebben a pénzügyet és kereskedelem ügyet is közösnek kívánja, azon indokolással, hogy Magyarország ez ügyekre nézve 1848 előtt absolutisticusan kormányoztatott.

Széchenyi már „Blick”-jében, tehát a háború előtt, megtámadta a Bach-rendszert, oly kíméletlenséggel, gúnnyal, lenézéssel és heves szenvedélyességgel, melyhez hasonlót addigi munkáiban nem találunk. Az olasz háború után előadta nézeteit a nála járt Fáíknak az ezután követendő politicáról (Falk: gr. Széchenyi István és kora 327. 1.): „ügy véli, nem létezik semmi törvényes forma, melyben e pillanatban újra lehetne kezdeni Magyarország alkotmányos életét; hol azonban nincs meg e forma, ott a lényeghez kell tartani magunkat s ezt a *pragmatica sancti*óban látja”.

„Egy új *pactum conventum*ra van szükség korona és nemzet között” ... „e forma a korona és az ország minden rendéből összehívott notableok gyülekezete közt megállapítatik...” Fáíknak azon ellenvetésére, hogy ehhez mandátum kell, tervét így részletezte:

„Ha egyszer az ügy határozott kerékvágásba jutott, akkor mi is határozott szabályokat, a képviseletnek valami kiszabott alakját fogjuk létrehozni, hanem ezzel csak bevégezhetjük, de nem kezdhetjük a dolgot. Aztán mit akarok én e notableok gyülekezetétől? Valami új terhet kell átvennie? Valami új kötelezettséget felvállalnia?...”
„Ha ön elismeri a *pragmatica sancti*ót s azon

kötelezettséget, mely abból reánk származik, akkor semmi egyébről nincs szó, mint hogy értekezzünk a koronával valami alkalmas módot illetőleg, hogyan gyakoroltassanak a már létező kötele-ségek, mi mellett természetesen hangsúlyozni s biztosítani fogjuk saját jogainkat is. Gondolom, mégis csak okosabb ez, mintha Bach által kényszerítettjük magunkat e kötelességek teljesítésére, biz azt úgy sem engedik el s a mellett sokkal többet kell tennünk, mint a mire kötelezve vagyunk, jogainkból pedig semmit sem kapunk”.

Különösen az utolsó mondatban Széchenyi kiválóan practicus felfogására ismerünk.

Ezen egész nyilatkozatából kétségbevonhatlan az, hogy Széchenyi, – bár maga is a *pragmatica sanctio* alapján áll – Deáktól eltér abban, hogy a jogfolytonossághoz nem ragaszkodik. Az általa sugalmazott röpiratok is a korszerűleg reformált 1847-iki törvények alapján állanak.

Deákkal szemben tehát Széchenyi az új conser-vatívek álláspontján van s a kiegyezés módjára új *pactum conventumot* ajánl, tartalmára nézve pedig a javított negyvenhetes alapot.

A *pragmatica sancti*óról való – fentebb idé-zett – felfogásából ez önként következik, gyakorlati súlypontját pedig abban az *argumentumában* találja, mely Fáikhoz intézett szavainak csattanója: „... mégis csak okosabb ez, mintha magunkat à la Bach kényszerítettjük kötelességeink teljesítésére, – biz azt úgy sem engedik el .. .”

Az új conser-vatívek hasonló irányban keresték a megoldás módjait.

A conservatívek közt – az opportunistákról nem is szólva – több árnyalat volt. Amint kivihető, Vay, Zsedényi, Bartal és Eszterházy a ministeriális rendszer és a jogfolytonosság ellenei voltak. Dessewffy Emil a jogfolytonosság határozott híve volt, Sennyei, Apponyi – és talán Mailáth – pedig úgy ennek, mint a ministeriális rendszernek nem voltak elvi ellenségei. Széchenyi tanítványának, Dessewffy Aurélnak iskolájához tartoztak ez utóbbiak s szerepök a kiegyezésnél kiváló fontossággal bír. Érdekes ismerni e csoport nézeteit, melynek közjogi alapfelfogása Széchenyiével azonos s melynek működése a kortársak félreértései s a pártgyűlölet által teljesen ferde világításba jutott. Dessewffynek Rechberghez intézett memorandumából említést érdemelnek a következő passzusok:

„...az osztrák kormány nem lehet képes arra, hogy octroi útján új közjogot teremtsen... mert az uralkodó jogfogalmak szerint Magyarország-alkotmányossága fennáll, habár ez idő szerint hatályon kívül van helyezve; törvényeket csak az ország közreműködésével lehet hozni és az oly államhatalom cselekvényei, melyet a körülmények hatalma törvényen kívüli körbe kényszerített, legalább is az ország utólagos jóváhagyása alá terjesztendők”. (Deák Beszédei II. k. 216. 1.) „Új alkotmányok octroyálása ott, ahol a történelmi jogalapok még léteznek, arra mutat, hogy az államhatalom magának tulajdonítja a constituáló hatalmat, mely pedig őt nem illeti meg.” (U. o.)

E nyilatkozatokkal Dessewffy Emil és vele a

conservatívely a leghatározottabban a jogfolytonosság alapján állanak.

A *pragmatica sancti*óról tett nyilatkozata (u. o. 215. 1.) pedig Keménynek a negyvennyolc védelmében írott okoskodásával teljesen azonos:

„A legitimitás a maga legnagyobb veszedelme nélkül nem utasíthatja el magától a történelmi jogot; ha pedig Ausztriában meg akarják tagadni a *pragmatica sancti*ot és következményeit, akkor a császárnak a monarchia legnagyobb részében nincsenek többé alattvalói, hanem csak anyagi hatalom erejével meghódoltságban tartott lakossága ...”

Tévedés tehát azt hinni, hogy a conservatívek legitimitása a jogfolytonosság eszméjével ellenkező.

Programjuk célja a javított 47-es alap; eszköze az alkotmányos törvényhozás. Az októberi diploma nem felelt meg az elsőnek, a februári patens mellőzte a másodikat. A megoldás ezen módjának iránya tehát nem conservatív s miatta e pártot ömmi felelősség sem terheli. A diploma azonban ellenzésük dacára is létrejött s nekik e ténynyel számolniok kellett. *Oppositió*juk azt meg nem történtté tenni nem lett volna képes. Feladatuk az maradt, ami addig: az adott viszonyok alapján küzdeni tovább. Apponyi beszéde, melylyel az országgyűlést megnyitja, a diplomát a jogfolytonosságba oltani igyekezik. Úgy értelmezi a diplomát, mint átmeneti intézkedést, melynek állandóságot és törvényességet az országgyűlési hozzájárulás ad. Deák első feliratának jogi *deductió*ival szemben a conservatív kormányférfiak a positiv megoldási javaslatok terére kívánják átvinni a

discussiót. Leirati tervezetük teljesen a jogfolytonosság terén áll s egyben megjelöli a kiegyezés által áthidalandó ellentétes érdekeket:

„...a létező nehézségeket csupán egy közös alapon tartjuk megoldhatóknak és azt nem másutt, mint egyfelől a Birodalom fennállásának biztosításában és az idevágó viszonyok célszerű és állandó rendezésében, másfelől a magyar alkotmányos állapotok visszaállításában szemléljük; a kölcsönös jogalapot pedig a *pragmatica sancti*óban ismerjük fei.” (Kónyi: Deák F. Beszédei III. 105. 1.)

„Az elintézésre váró ügyek között kiváló fontossággal bírnak azok, melyek a Birodalom minden országai közös ügyeire és érdekeire vonatkoznak.”

„...ezen viszonyok végleges, alkotmányszerű rendezése azon mértékben mutatkozik Nekünk üdvös sikereket ígérőnek, melyben Magyarországnak alkotmányos belállapotaival összhangzásba hozatik.” (U. o. 112. 1.)

Ez a leirati tervezet azonban Bécsben elvetetett s helyette Schmerlinge fogadtatott el, mely a fejedelmi teljhatalom és a jogeljárás alapján áll. Ennek jogászai merevsége folytán a további tárgyalások fonala szükségképp megszakad.

Három fő kifogás emeltetik a conservatívek ellenére létrejött októberi diploma ellen Deák Ferenc felirataiban. Az első kifogás az, hogy általa a jogfolytonosság megsértetik. A második, hogy általa Magyarország az idegenek általi folytonos majorisaltatás veszélyének lenne kitéve. A harmadik végre az, hogy általa az ország újonc- és adómegszavazási jogától fosztatik meg.

Apponyi György országbíró 1863. év elején Ő Felsege felszólítására emlékiratot nyújtott be, melyben ezen aggodalmak teljesen méltányoltatnak. Javaslataira valóban e kifogások egyike sem áll. Azzal vezeti be emlékiratát, hogy a feladat nem új államjogi állás teremtése, hanem az, „hogy a meglevőnek káros határozmányai az alkotmányos törvényhozás útján eltöröltessenek és az összmonarchia valóságos bebizonyított szükségeivel... összhangzásba hozassanak”. Kifejti az egyenjogú dualismus eszméjét, a paritást s a delegatiók intézményét. A kiegyezés ezeket később acceptálta. A rendkívüli újoncozást is a magyar országgyűlésnek vindicálja s múlhatatlanul szükségesnek mondja, hogy a birodalmi pénzügyek az országos pénzügyektől elkülöníttessenek; „ami a monarchia általános pénzügyi érdekeit nem érinti, hanem az ország belső háztartását illeti; az országos pénzügyek körébe tartoznék, melyek az ország autonóm igazgatásának . . . volnának fenntartandók”.

Ezen javaslatra az októberi diploma ellen felhozott három főaggodalom egyike sem áll.

Kétségtelen, hogy csak a rendkívüli újoncozást sorolja az ország jogai közé s a vámkereskedelem ügyeit részben közösöknek ismeri el, de az is kétségtelen, hogy a paritás, az egyenjogú dualismus és a jogfolytonosság alapján áll. Ezen alapokon s a delegatiók intézményének creálásával köttetett meg a kiegyezés s hogy Deák eszméinek alakulására ez emlékirat nem volt hatás nélkül, azt abból is következtethetjük, hogy annak másolata részére megküldetett s hosszabb ideig nála maradt.

Apponyi ezen emlékirat benyújtása következtében állásától felmentetett.

A conservatívek minden törekvése tehát eredménytelen maradt.

Midőn azonban a történelem ezen férfiak politikája felett kimondaná ítéletét, nem lehet mellőznie aényt, hogy épp a jogfolytonossághoz való ragaszkodásuk volt Bécsben bukásuk oka. És nem lehet figyelmen kívül hagynia azt aényt som, hogy maga az országgyűlés egybehívása és a megyei önkormányzat felélesztése is csak az ő politikájuknak köszönhető. Ez az országgyűlés még nem vezethetett eredményre, mert a szempontok merevsége fenn és lenn egyaránt erős. Pedig a jogászai felfogás már most is tarthatatlannak bizonyult.

Merev jogi szempontból Ferenc József nem volt törvényes koronaörökös, nem volt tehát törvényes az országgyűlés egybehívása, nem volt az Budán való megnyitása sem. Az illetéktelenül összehívott, törvényes helyen meg nem nyitott országgyűlés pedig nem írhatott fel ahhoz, akit törvényes koronaörökösnek el nem ismert; nem kívánhatta az országgyűlés kiegészítését attól, kinek azt összehívni sem volt joga; és nem kívánhatta az alkotmány helyreállítását attól, kinek hatalmát jogtalannak declarálta.

Ha tehát a conservatívek a kiegyezés érdekében – opportunitásból mellőzték a jogi aggodalmakat, a felirati párt is ugyanezt tette e kérdésekben s a különbség eljárásuk közt nem elvi, hanem csak fokozati.

De nemcsak az országgyűlést nyitotta meg a nemzetnek a *conservativ politica*, hanem a vármegyéket is. A sok évi *passivitas* nem az önkényuralomnak okozott károkat. A század elején hathatós fegyver volt az, de csak egyes törvénytelenység ellenében. Midőn azonban a törvénytelenység rendszerré lett, mely tovább tartott egy évtizednél, ez a *passivitas* nem ellenszegülés volt, hanem visszavonulás. Eredetileg a *vis inertiae* előnyéül azt hozták fel, hogy midőn egy ügy országosan már elveszett, újra és újra ki kell az ellenségnek vármegyéinkben vívni a diadalt. Ebben az alkalmazásban – épp ellenkezőleg – mi magunk adtuk fel azt a teret is, a mi számunkra még megmaradt.

Ezt a teret szerezték vissza a *conservative*[^]

A régi megye azonban nem volt a maga teljességében feléleszthető, a törvénytelen kormány felhívására törvényesen a vármegye meg nem alakulhatott. A merev jogi szempont tehát itt is már az első lépést lehetetlenné tette volna. A vármegyék azonban megkezdették működésüket, felírásokat intéztek, de az adó behajtását megtagadták.

Tudvalevő volt, hogy az országgyűlés összehívott s annak a kiegyenlítés ügyében folytatandó tárgyalásai hosszabb időt kívánnak. Az adót megtagadni tehát – miután anélkül az állam fenn nem állhat – s tenni ezt éppen akkor, midőn az alkotmányosság felé a kormány éppen *pénzügyi* szempontokból hajolt, a legnagyobb mértékben *impoliticus* volt.

Egy régi jog alkalmazása új körülmények között

itt is a régítől eltérő eredményeket hozott. Az adómegettagadás eszköz, melylyel a kormány sokszor az alkotmányosság megtartására kényszeríthető. De midőn egy kormány egy évtizeden át törvénytelenül szedette az adót saját hivatalnokaival s a nemzetnek ez ellen tenni nem volt ereje, akkor az adómegettagadás nem arra bírja a félalkotmányos kormányt, hogy egészen alkotmányossá legyen, hanem szükségkép arra fogja bírni – ez a dolgok természete – hogy visszatérjen azon alkotmányellenes rendszerhez, mely legalább az adók behajtását biztosította volt.

A jogi felfogás hívei tehát itt is elfogadták a conservatívek által biztosított teret s ez által a jog merev követelményeivel ellentétbe jöttek, – de a további productív munkát jogi scrupulusaikkal lehetetlenné tették.

Deák Ferencz álláspontja, miként az országgyűlés kérdésében, úgy e tekintetben sem volt annyira merev. Már a főispáni kinevezéseknél intette híveit, hogy azokat ne utasítsák vissza s foglalják el a kínálkozó teret. A törvénykezés kérdésében pedig Pest vármegye ülésén egyenesen állást foglalt azok ellen, kik a törvényesség szempontjából a régi magyar törvények azonnali alkalmazását kívánták kimondatni. A törvénytelen adók behajtása ellen azonban ő is tiltakozott. Igaz, a nemzet kezében fegyver az adómegettagadás joga. De a fenforgó körülmények között annak alkalmazásával e fegyver végeredményben épp a nemzet céljai ellen irányított. Schmerling diadalmaskodott.

A jogászi álláspont mindent kíván vagy semmit s eképp semmit sem ér el olyankor, midőn mindent megadni nem lehet. A conservatívek ellenben elfoglalandónak hittek minden csekély tért, mely számukra nyújtatott. Az októberi diploma – igaz – nem a negyvennyolcadiki alkotmány, a kancellária nem felelős ministerium; de az absolutismusnál mindenesetre *több*. A kevés is több a semminél és nem lehetne bebizonyítani, hogy a nemzetnek előnyösebb, ha megmarad a semminél.

Az országgyűlés feliratai nem terjeszkedtek túl a jogallegatió. Csak a második feliratban van egy rövid passus, mely kinyilvánítja, hogy vannak az 1848-ik évi törvényeknek oly pontjai, melyeket mi magunk is átalakítani óhajtunk. Ez azonban csak akkor mondatott ki, midőn a szakítás bekövetkezése már köztudomású volt. Ugyanez a felirat az értekezések fonalát megszakítottnak nyilvánítja. Ha az első felirat nem áll az intransigens jogi alapon, talán sikerülhetett volna keresztülvinni a conservatívek leirati javaslatát, mely alkalmas volt arra, hogy a kiegyezési tractatusok annak alapján megindíttassanak.

Deák Ferenc azonban ekkor még exclusive jogi alapján áll.

Ragaszkodik ahhoz, hogy mi nem az örökös tartományokkal szövetkeztünk s hogy a mi alkotmányunk bármilyen kifejtése nem sértheti az ő érdekeiket. A *pragmatica sanctio* – és így a védelmi kötelesség – alapján áll, de – szerinte – az örökös tartományoknak, mint a német

szövetség tagjainak „érdeke nem a mi érdekünk, háborúja nem a mi háborúnk”.

Hajlandó az államadósságokban osztozni, hajlandó „esetről esetre” érintkezni Ausztria képviselőivel, de a közös viszonyoknak semmi intézményes formát adni még nem akar.

Széchenyi szempontjából Deák Ferenc későbbi álláspontja határozott fejlődést mutat. Megmarad a jogi alap, de levonatnak annak political consequential.

Igaz, hogy csak Ő Felségével szövetkeztünk s nem az örökös tartományokkal; jövőre mégis célszerűbb érintkeznünk, mert most már nekik is alkotmány adatott. Nem elég esetről esetre érintkeznünk, mert állandók a viszonyok, melyek érintkezésünk tárgyai. A német szövetség megszűnte után pedig – ez a delegációk mellett argumentuma – most már minden külérdekeink közösek.

Igaz az is, hogy törvény szerint a védelem csak *kölcsönös*. De abból a political célszerűség szükségképpen a védelem *közösségének* szükségességét vezeti le. A közös viszonyok kezelésére ennél fogva intézményeket teremt.

Ezekben mutatkozik felfogásának fejlődése.

A provisorium alatti idő súlyos aggodalmai, az aktivitást sürgető Kemény sötét pessimismusa, Magyarország gazdasági és ethikai erejének hanyatlása érlelték meg benne rendre e változást.

Egy 1861-ben sógorához írott levelében nyilatkozik meg legerősebben azon kétirányú aggodalom, melylyel még az októberi diploma kiadása előtt – a dolgokat nézi.

„Kérdezed: mi vár tehát reánk?... Könnyen, igen könnyen meglehet: bomladozása, szétmállása Magyarországnak és a birodalomnak is”.

„ . . . egy elhibázott lépés végveszélybe viszi a hazát. Engedni a kiegyenlítés kedvéért épp oly kárhozatos lehet, mint szoros ragaszkodással törésre juttatni a dolgot.” (Kónyi: Deák Beszédei II., 306. 1.)

Az 1861-iki országgyűlésen a dolog valóban törésre jutott.

Bármily hatalmasaknak lássuk is azon feliratoknak meg nem dönthető okoskodásait, bármily tisztelettel álljunk meg az azokban megnyilatkozó etliicai nagyság előtt: még sem tagadhatjuk e magunk előtt, hogy azoknak jogászai obiectivitása *a tények szempontjából* a subiectiv ékesszólás egyoldalúságával bír, mely csak a híveket győzi meg nem az ellenfelet.

Következtetései a magyar közjog alapján állanak; ellenfelei a birodalmi célszerűségből indulnak ki. Minden következtetése, mely a vele egy alapon állót csak megerősíti meggyőződésében, ellenfele előtt alaptalan; mert hiszen maga az alapszempont különbözik, melyből a dolgokat megítélik.

Nem jogi aggodalmak voltak azok, melyek Ausztria kormányfőfiai Magyarországnak közjogával ellentétbe hozták; nem is lehettek tehát jogi okoskodásokkal megnyugtathatók.

A leiratbeli jogi kifogások csak egy doctrinair burocrata ürügyei voltak, melyekkel szolgálni vélte a birodalmi egység ügyét.

Ezzel szemben a feladat a célszerűségi szempontok kifejtése volt, amint ezt a következő országgyűlésen már Deák is szükségesnek látta:

„ . . . a jelen országgyűlés feladata . . . hogy megmutassa, hogy alkotmányunk fennállása a birodalom fennállásával is összhangba hozható, szóval: feladata megszüntetni a fejedelem aggodalmait és ezáltal az alkotmány helyreállítását békés úton is lehetővé tenni”. (Kónyi: Deák Beszédei IV., 446.1.).

Mindenknek 1861-ben kellett volna megtörténnie. Így azonban hiába fenyegetőztek lemondásukkal a conservatív kormányférfiak; szavuknak nem volt súlya, mert a nemzet nem állott hátuk megett. Ha a nemzet támogatja őket, kivívtak volna a jogfolytonosság alapján bizonyos eredményeket; azok, akik ezt nem találták elégnek, azután haladhattak volna tovább. De legalább meglett volna további küzdelmeikhez a biztos alap. Elkerültetett volna ezáltal a provisorium, elkerültetett volna talán a porosz háború is. Bismarck emlékirataiból tudjuk, mily nehéz volt annak megindítása s mennyire lehetséges lett volna akár az olasz, akár a porosz megoldási módot elfogadni. És akkor elkerültetett volna azon temérdek pénzáldozat, melybe az került s melynek részben ma is érezzük terheit.

Deák kiegészési beszéde szerint ott, ahol a törvény *megtartásáról* van szó, opportunitásnak helye nincs; ott azonban, ahol a törvényt *módosítani* kell, az opportunitas igenis helyén való. De a conservativek maguk is a jogfolytonosság hívei voltak – fenmaradt előterjesztéseik s Apponyi megnyitója is bizonyítja – s az opportunitást

csak a törvények *megváltoztatásánál* kívánták figyelembe venni.

Nem lett volna ebben semmi jogsérelem, mert a jogfolytonosság nem mellőztetett; és nem lett volna feláldozva a jövő, mert a küzdelemre több tért biztosított volna, mint a provisorium. Hogy pedig a nemzet ezzel már lemond közjogi aspirációiról, attól félni nem lehetett. Sokkal előnyösebb kiegyezésünk után is évtizedeken át közjogi maradt e pártalakulás. Azt sem hitték, hogy a conservatívek megoldási módja fönt ki nem vihető, hisz Andrassy egyenesen azt hányta szemükre, hogy miért nem kérték a régi magyar alkotmány helyreállítását Ő Felségétől varsói útja előtt, mert ha ezt kérik, bizonyára az is megadatott volna. Lehetségesnek hitték ennél fogva a conservatív követelések diadalát, de támogatásukkal nem erősítették meg azoknak helyzetét, míg végre a központosítás rendszere újra diadalt aratott.

Ez időben a passivitas politicája az emigratiótól higgadságban ugyan különbözött s józansága a kalandos tervekhez fűzött hiú álmoktól megóvta; de reményét végeredményben mégis csak szintén a külviszonyok változásába helyezte. Míg azonban az emigratio – legalább a maga módja szerint – igyekezett elősegíteni e változásokat, a passivitas politicája egyszerűen várakozott rájuk, s azalatt még azt a csekély tért sem foglalta el, amit számunkra a conservatívek sikere biztosított.

A külviszonyok változása azonban eredményeiben kedvezőtlen is lehet, s épp az 1866-iki háború kezdetekor egész Európa Ausztria győzelméről

volt meggyőződve. Ha akkor Ausztria győz s a centralisatio rendszere az események által megerősödik, semmi helyre nem hozhatja azt, hogy elmulasztottuk annak idején birtokunkba venni azon – nekünk felajánlott – jogokat, melyek segítségével e háborút esetleg megakadályozhatuk volna.

Deák 1867-iki álláspontja e tekintetben is határozott fejlődést mutat. Kiegészési beszédében a birodalom nagyhatalmi állásának tekintetbevételéről következőleg nyilatkozik:

„Nem felelhettük mindenkor azt, hogy mi nem törődünk a birodalom főnnállásával, nem törődünk Európa közvéleményével, magunk is ki fogjuk vívni, ha kell, erővel is, mit főiünk békés úton megtagadtak. Ezt mondani se erőnk, se akaratunk nem volt. (Élénk helyeslés a középén.) E helyzetben csak három út állott előttünk: vagy fegyverrel vívni ki jogainkat; vagy várni a véletlentől és oly eseményektől, melyeket se előidézni, se irányozni és vezetni képesek nem valánk; vagy arra törekedni, hogy meggyőzzük a fejedelmet és az el nem fogúit közvéleményt arról, hogy alkotmányunk visszaállítása a birodalom főnnállásának biztosságával is összhangzásba hozható.

Fegyver és forradalom még a siker reménye mellett is oly eszköz, melyhez csak a kétségbeesés küszöbén nyúlhatna a nemzet. (Élénk helyeslés.) És annyi szenvedéssel, annyi veszteséggel jár, hogy azt még áldozattal is kész kerülni az, kinek szíven fekszik a honpolgárok sorsa. (Tetszés.) Nem szükséges megemlítenem, hogy e

veszélyes eszköznek sikere is helyzetünkben a lehetetlenségek közé tartozott volna. Bizonytalan eseményektől várni a kétes jövődőt, és e közben a nemzet erejét, jóllétét, bizodalját és reményét napról-napra mindinkább enyészni engedni: helytelen, sőt káros számítás lett volna, mert könnyen megtörténhetik vala, hogy a várt esemény be nem következik, vagy majd akkor következik be, mikor a segély elgyengült nemzetünkre már késő. (Hosszas, élénk éljenzés a középén.) Nem vala tehát egyéb hátra, mint a harmadik módot megkíséreltem. (Könyi: Deák Beszédei IV., 445. 1.)

Mindez valóban így van. Mindez valóban így volt 1861-ben is. Abban mutatkozik a fejlődés, hogy ami 1861-ben még negligáltatott, az az 1867-iki kiegyezésnél döntő argumentumul szolgált.

Ezeknek figyelmen kívül hagyása tette volt meddővé az 1861-iki országgyűlést.

A passivitas politicája nem hozott eredményeket.

Egyoldalú volna azonban a passivitas politicájának megítélése, ha azt csupán mint tudatos rendszert bírálóknak, elmulasztva figyelembe venni azon pszichológiai okokat, melyek Deákot ennek követésére bírták.

Midőn 1861-ben először volt Deák Ferenc Ő Felségénél s először tárultak a másik fél részéről is elébe a kiegyezésnek minden nehézségei, sógorához intézett levelében következőket írja:

»Sok nehéz időt értem már, nehezet a hazára, nehezet egyesek political állására. De még nem értem időt, melyben nyíltan, bátran s belső megnyugvás nélkül ne mertem volna szembenézni a

bekövetkező eseményekkel, azon megnyugvással: hogy tudom, értem s érzem, mi az én polgári kötelességem minden egyes esetben, mit teljesíteni fogok, az eredmény Isten kezében van. De most kábul, elszorul mellem: ha szembenézek a lehetőségnek azon chaosával, mi előttünk áll s miből egy elhibázott lépés végveszélybe viszi a hazát.”

„Azt írod: az ország reám néz, tőlem vár. Szerencsétlenség az országra is, reám is, ha ez így van, mert a baj súlyosabb, semhogy én vagy más abból megmenthetné a hazát és én magam is szívesen mennék azon ember után, ki erre némi valószínűséggel kecsegtető utat tudna mutatni.”

„Azon honpolgár, ki e nehéz helyzetben a negatív téren túl is akar tekinteni s nem elégszik meg azzal, hogy egyik-másik törvényre hivatkozik, hanem tetteleg is meg akarná menteni a hazát, valóban kénytelen megvallani: hogy még önmagának sincs határozott véleménye a „miként” iránt. És hogyan hasson az ember másokra, hogyan mutasson útra, mikor maga sem lát utat, mi e bajok tömkelegéből bennünket kivezessen.” (Könyi: Deák Beszédei II. 306. 1.)

Ez Deák Ferenc nyilatkozata.

Érzi – a súlyos körülmények közt az egyéni erő befolyásának elégtelenségét, nem látja a kivezető utat s nem tudja, merre vezesse a nemzetet.

Mielőtt a passivitas politicáját feltétlenül dicsőítve, öntudatos rendszerré emelnők, melynek minden sikert köszönni lehet: ezen tényeket felednünk nem szabad.

Ezek az aggodalmak okozták Deák passivitását, míg a provisorium nehéz évei megérlelték benne a „miként” iránt is a megoldás módjait.

* *

Vége ugyanis Schmerling rendszere megbukott s ezzel a kiegyezés ügye ismét felszínre került. Schmerling külpolitikai sikerekkel remélte volt monarchia belső alakulását elősegíthetni. Német politikájában a liberalismus volt legfőbb támasza, Bismarck azonban megérezte a német nemzet dynastikus érzésének erejét s egységi politikáját erre alapította. Midőn Schmerling Frankfurtba fejedelmi gyűlést tervezett, Poroszország távolmaradásával annak értékét semmissé tette. Elmaradt a külpolitikai siker, elmaradt Magyarország engedékenyebbé válása is s Ausztria belsejében sem mutathatott fel eredményeket. »A szabadelvűek mint renegátot ostromolták, a császár pedig az engedményeket, amelyeket az alkotmány dolgában tett, látta hiábavalóknak.» (Friedjung: Harc a német hegemoniáért. II. 14. 1.)

Rechberg schleswig-holsteini politikája sem mutatott fel sikereket s Deák húsvéti cikke és az új conservativek kormányra jutása után a rendszer bukott s az országgyűlés összehívott. A trónbeszéd a jogfolytonosság és az integritás alapján áll s – az októberi diploma elvetése esetén – a közös ügyek iránti javaslat felterjesztését kívánja. A kiegyezési tractatusok tehát megkezdődnek, de a korona és nemzet között a jogfolytonosságra nézve igen nagy az eltérés. A korona elvben

elismeri, előbb azonban a kiegyezés megkötését – az 1848. törvények revideálásával a közös ügyek szabályozását – követeli. Az országgyűlés ellenben csak az 1848-iki törvények valóságos végrehajtása s a ministerium kinevezése után hajlandó erre. Az efeletti keserű viták közepette üt ki a porosz háború.

A háború kitörésekor a maguk teljességében mutatkoznak a passivitas politicájának hátrányai. Ezen irány semmi másba nem helyezhette eddig reményeit, mint a külpolitica valamely kedvező fordulatába. A fordulat megjött, a háború kiütött, de olyan kilátásokat nyújtott, hogy az azok ismétlődésétől való félelem a kiegyezési vágy leghatalmasabb indoka lett. Ausztria győzelmétől a katonapárt és a birodalmi egység legmerevebb híveinek felülkerekedése volt várható; Ausztria vereségeitől pedig a forradalom. E kettős aggodalom súlya az, a mi ez időben Deák kedélyére nehezedett. Fél a forradalom kiütésétől s magát annak elfojtására gyengének érzi. Fél az országgyűlés elnapoltatását megakadályozni, nehogy az osztrák csapatok veresége esetén a túlzók az országgyűlésen többségre jussanak. Lázás sietséggel fog a kiegyezési munkálat kidolgozásához s a custozzai csata napján proclamáltatja a tizenötös bizottság javaslatait.

A königgrätzi vereség után kiábrándult a dynastia, az emigránsok nagy része s a passivitas hívei. A kiegyezés ügye gyorsan haladott.

A jogfolytonosság teljes helyreállítása azonban végre is kivihetetlennek bizonyult.

Nem is lett teljesen életbeléptetve s a conservatívek álláspontja ezzel részben igazoltatott. Nádor nem választatott, a nemzetőrség helyre nem állítatott s a hadsereg közösségének és a pénzügyek egy része közösségének folytonossága egy percre sem szakítottatott meg.

A ministerium azonban kineveztetett s a megyék helyreállítottak. De a ministerium csak akkor neveztetett ki, midőn a kiegyezési javaslat a hatvanhetes bizottság által elfogadtatott s annak az országgyűlési többség által leendő elfogadása biztos volt. Ezzel a ministerium kinevezése iránti utolsó aggodalom is megszűnt.

A kiegyezés megkötött. Utólag – elkésve – érkezett Kossuth criticája. Pulszky és Kemény feleletei megadták e levélre a választ s egyben az általa proponált alsódunai confoederatio bírálatát.

Igen tanulságos e tervezet, végső conclusiója annak a politicának, melyet Széchenyi a magyar faj érdekei iránt érzéketlenséggel vádolt annak idején.

Az alsódunai confoederatio terve kettős szempontból érdekes: először a kivitel szempontjából, melylyel Kossuth e megoldási módot megvalósíthatónak vélte; másodszer a megoldás szempontjából, melyet a magyar kérdés végleges elintézésére talált.

Kossuth e tervében a magyar suprematiát feltétlenül biztosítottnak vélte: tehát feltétlenül biztosnak a többi szövethető alárendeltségét. E szövetségben mi játszottuk volna azt a szerepet, a mit

a monarchiában Ausztria játszott, a szövetező Balkán-államok pedig a mi szerepünket. Tegyük fel, hogy a számítás ezen része helyes. De nem lehetett helyes akkor az a számítás, hogy a Balkán-államok ezen szövetség érdekében bármit is tegyenek. Mi harcra voltunk készek egy időben csak azért, hogy egy ily szövetségtől megszabadulhassunk; hihető-e, hogy ők harcolni lettek volna készek csak azért, hogy egy ily szövetséget nyerhessenek? Midőn Ausztriával kiegyeztünk, Kossuth ezt láncnak nézte, melynek elszakításáért küzdeni érdemes; hol az a nemzet, mely egy ily lánc megszerzéséért akarna küzdeni? Minél inkább bizonyítatik, hogy e confoederatio biztosította volna a magyar hegemoniát, annál bizonyosabbá lesz az, hogy ennek elérésére nem nyújtottak volna segédkezet a Balkán-államok.

A kivihetőség szempontjából e confoederatio ellen ez a legfőbb kifogás.

De kielégítőnek a megoldás módja sem mondható s ebből a szempontból talán el lehet mondani, hogy igenis helyes és politicus lett volna a Balkán-államoktól ezen tervet a maguk részéről elfogadni, mert Magyarország ellen aligha akad egyhamar oly hatalmas fegyverük. Horvátország és Erdély elszakítása s a nemzetiségek szervezésének megengedése már maga megsemmisíti Magyarországnak féltve őrzött integritását, melyről még Dessewffy Emil is úgy vélte, hogy a kiegyezésnél *conditio sine qua non*. De nemcsak megengedte e tervet a nemzetiségek szerveződését, hanem azt elő is mozdította volna Szövet-

ségescinknek önként volt nyújtva a segítség ellenünk s naivitás volna hinni, hogy nem éltek volna vele. Élt ezen eszközökkel Ausztria, élt volna az új szövetséges is.

Azonban Ausztria szemében a nemzetiségi izgatás csak végső eszköz, mely az ő centralisticus céljaival is ellenkezik, a Balkán-államok nemzeti érzelmeinek ellenben ez a legtermészetesebb támasza. Ausztriánál retorsio, Szerbiánál terjeszkedési politica. Ausztriának ártalmas, Szerbiának és Romániának csak előnyére lehet. De nemcsak több okuk, hanem több eszközük is lenne ellenünk. Rendelkezésükre állana egyrészt a fajrokonság hatalmas ereje, másrészt az a szabadság, mely a nemzetiségek szerződésére a tervezetben önként nyújtott.

Magyarország akaratát a szövetségben ezen az utón teljesen ellensúlyozva, egyúttal belső békéjének is véget vetett volna a nemzetiségi viszály.

Valóban teljesen visszája ez a politica Széchenyi politicájának.

A nemzetiségek beolvasztásával, erőnk kifejtésével megnyerni az országban és a monarchiában a suprematiát: ide vezetett volna Széchenyi.

Az elszakadási politicával függetlenséget még sem érve el, sőt integritásunkat is elvesztve, a nemzetiségi bomladozás útjára jutni: ide juttatott volna Kossuth tervezete.

Ez a két irányzat legvégső pontja.

Consolidatio az egyik; a másik dissolutio.

Ha a confoederationális tervezetnek csak a nemzetiségekre vonatkozó passusait ismernők is, azt

kellene mondanunk, hogy az a politica, mely Ausztria támogatását megvetette, végül a nemzetiségekre volt kénytelen támaszkodni s így önálló érvényesülésünkben már maga sem bizakodott. E tervezet azonban a szövetségi viszonyban közös ügyeket teremt és közös törvényhozást. A közös ügyek rendszere tehát ettől fogva nemcsak a Széchenyi és Deák politicájában foglal helyet, hanem a Kossuthéban is. Ettől fogva nem az a különbség irányuk között, hogy „önállóság, vagy közös ügyek?” hanem az, hogy »ausztriai vagy balkáni közös ügyek?» A közös ügyek rendszerét Magyarország függetlenségével ellentétbe hozni nem logicus, mert Magyarország függetlenségének kinyilatkoztatója is ilyeket proponált.

Többé már nem lehetett azt mondani, hogy szerinte minden közös ügy lemondás s szolgaság minden szövetségi viszony, mert hiszen e tervben még több a közös ügy s a szövetségi viszony még szorosabb.

E tervezet mellett az az argumentum, hogy ebben a szövetségben mi lettünk volna a legerősebbek s annak kötése függetlenségünkkel azért nem ellenkező.

El van tehát ismerve, hogy a közös ügyek rendszere nem absolut rossz, sőt a magyar suprematia esetén igazolt. Széchenyi egész politicája ezen alapult.

Az európai események, a kiegyezés és az alsó-dunai confoederatio terve, Széchenyi politicájának eképp egyaránt igazságot szolgáltatott.

Két szempontot tartott irányadónak Ausztriával

való viszonyunkban: a kényszerűséget és a célszerűséget.

Mindkét szempont helyessége beigazoltatott.

Most már Deák is az európai érdekekre hivatkozott s most már a külmeztámadás idejét ő sem kívánta engedmények kivívására felhasználni s ezen politicaja indokolásában éppen az 1848. év eseményeire hivatkozott.

Midőn a márciusi forradalom kitört, Széchenyi így nyilatkozott:

„A dynastia valószínűleg oly állásba jut, hogy hatalma teljesen megtörik. A teljes megadásban fog mentőeszközt találni, mert ellenállani nem bír. A népek a követelésben, az uralkodó az engedésben nem fognak találni határt. De bízhatunk-e aztán az ily vívmányok állandóságában?” (Kovács: Széchenyi I. V. k. 48. 1.)

A nemzet akkor nem követte tanácsait.

A königgrätzi vereség után is voltak, kik újra a 48 kockázatos politicáját tanácsolva, ki akarták használni a dynastia szorongatott helyzetét. Most azonban Deák vezetett s Széchenyi álláspontjából kiindulva, most ő inaugurálta azt a politicát, melyet Széchenyi hiába ajánlott volt annak idején.

»Mit tett a magyar nemzet, midőn a győzelmes ellen még országunkba is behatolt? Fölhasználta talán az alkalmat, hogy a bomladozó monarchia uralkodója és annak az ellenség kezében levő részei irányában több meg több követeléssel álljon elő, s minél többet kicsikarjon? Nem. Volt a nemzetnek egész erélye mellett annyi tapintata is, hogy nem csigázta föl követeléseit.

hanem továbbá is csak azt követelte, a mit előbb követelt, s mit akkor követelt volna, ha a birodalmat a szerencsétlenség nem éri. Tette pedig ezt azért, mert tudta, hogy arra joga van, hogy azt méltán kívánhatja a birodalom veszélyeztetése nélkül, igen jól tudva, hogy ha sikerül is többet kicsikarni, ezen kicsikart engedményekben meglett volna az ismételi fölbomlás magva, amint benne volt egykor, mint ezt szomorúan tapasztaltuk.” (Kónyi: Deák Beszédei IV. 5. 1.)

Széchenyi is annak idején az európai érdekekre hivatkozott volt:

„Le fog ez is peregni, mint a többiek, végkép, a dolgok visszatereltetnek régi vágásukba, az veszi hasznát, aki eszén járt és a körülményeket utilizálta.

Nekünk nem szabad félreismerni az európai helyzetet és abban hivatásunkat. Európának itt a Keleten egy birodalom kell, mely a súlyegyent fentartja. Az osztrák birodalom feloszlását Európa nem engedhetné meg. Ha mi Ausztriától szakadni akarnánk, nemcsak Ausztriával gyűlne meg bajunk, de Európa fordulna ellenünk és hódítana vissza”. (Kovács L.: Széchenyi I. II. k. 47. 1.)

Deák a hatvanhetes bizottságban ugyanezen szempontból argumentál:

„... mit mondott a külföld, vagy legalább a külföldnek némely országai? Azt mondták: mi elhiszszük, sőt megengedjük, hogy nektek igazatok van; hogy Magyarország külön alkotmánya jogilag érvényes; de nekünk abban nincs semmi érdekünk, hogy ez Ausztriával szemben tovább is fennálljon; nekünk mindegy, akár van Magyar-

ország, akár nincs; de az érdekünkben áll, hogy Középeurópában azon állam létezzék és hatalmas legyen, melyet Ausztriának nevezünk. Ámde Ausztria nem állhat fenn Magyarországnak külön önállásával; ennek alkotmánya ellentétben áll Ausztria lételevel és hatalmával s annál fogva ellentétben a mi érdekünkkel is. Mi tehát a ti követeléseiteket, ha szintén jogosak is, nem pártoljuk, még erkölcsi támogatással sem; és hogy Ausztria nem teljesíti, eléggé igazolva látjuk önfentartásának szüksége által”. (Kónyi: Deák Beszédei IV. k. 327. 1.)

Az államadósságokban való részesedés kérdésében Deák az 1867-iki országgyűlésen tartott beszédében Széchenyi álláspontját következőkben igazolta:

„... részünkről a hiba abban állott, hogy azonnal, minden haladék nélkül ki nem jelentettük, amit a 61-iki országgyűlés kijelentett, hogy jogilag ugyan kötelesek nem vagyunk, de political okoknál fogva és méltányosság tekintetéből készek vagyunk ezen tárgy felett velük tanácskozni, kölcsönös egyezkedésünk eredményének létrehozásában közreműködni. Mennyi baj, mennyi veszély, vér és áldozat lett volna ezáltal valószínűleg elkerülve”. „Ausztriának liberális államférfiai, kik magoknak az alkotmányt kivívták, nem voltak irányunkban ellenséges indulattal és ha az ő érdekeiket az adósságok elvállalásával a mi érdekeinkhez kötöttük volna, nem is lettek volna ellenségünké s az ő befolyásukkal, az ő segítségök által támogatva, kiegyenlítettük volna azon nehézségeket is, melyek Horvátország és a nemzeti-

ségek fegyveres harcát okozták.” (Kónyi M.: Deák Ferencz beszédei V. k. 327. 1.)

Eképpen desavouálta az 1848. év tévedéseit, melyek kényszerhelyzetünket figyelmen kívül hagyták.

De nemcsak a *kényszerűség*, hanem a *célszerűség* elv helyessége tekintetében is fényes elégtételt nyert Széchenyi.

Az alsódunai confoederatio tervezetének alapgondolatában – más téves utakon ugyan – Kossuth Lajos Széchenyi politikájának alapeszméjével összetalálkozik.

Széchenyi hitt Ausztriának nyugatról való kiszorításában és keleti hivatásában, s ennek folytán a szövetségi viszonynak érdekeink szerint való alakulásában. Ennek folytán fentartandónak hitte azt a szövetséget, a melyben döntők lesznek a mi érdekeink. És íme, Olasz- és Németországból Ausztria kiszorított s ennek következtében Deák jövő érdekeinket annyira közösöknek tartja, hogy nyugodtan teremti meg a delegatiók intézményét s annak védelmében épp az érdekközösségre hivatkozik. Kossuth pedig alsódunai confoederationális terve által elismeri, hogy az állami különállóságot *szabad* feláldozni annak a szövetségnek javára, amely a mi érdekeink szerint alakú.

Széchenyi szempontjából Deák Ferenc political pályáját folytonos fejlődés jellemzi s az 1861-iki országgyűlés spécifiais magyar közjogi álláspontjának jogászai merevsége után 1867-ben levonatnak az európai helyzet political következményei.

III.

Deák Ferenc felfogása a kiegyezés kérdésében Széchenyiétől jogi szempontból lényegesen eltér bár, a jövő politicája szempontjából teljesen megegyezett.

Szükséges határozottan kiemelni azon tagadhatatlan tényt, hogy a kiegyezést Deák Ferenc is inalterabilisnak tartotta. Lehet, hogy ez a nézete hibás – előlött ítéljen a gyakorlati politicus – de hogy nézete valóban ez volt, annak megállapítása a történelem feladata.

Szükséges ezen kérdés kifejtése, mert éneikül ezen két államférfi political egyénisége és egymáshoz való viszonya homályban marad.

Az 1867. évi XII. t.-c. tárgyalása alkalmával tartott nagy beszédében fejtette ki a maga teljességében Deák Ferenc a kiegyezés minden előnyeit.

„Meg vagyok győződve, hogy ha akkor, midőn az 1848-iki év szeptember 18-án a magyar országgyűlés megbízásából, mint küldöttek a bécsi országgyűlést felszólítottuk: (Halljuk! Halljuk!) bízza meg ministenumát a magyar ministeriummal leendő egyezkedésre, hogy köztünk s Ausztria között a kölcsönös viszonyok végleges elhatározása által minden ezentúli súrlódásoknak s egyetlenségeknek eleje vétessék: ha, mondom, akkor

nekünk a kiegyezkedés oly módját ajánlották volna, minőt a mi javaslatunk tartalmaz: a magyar országgyűlés azt valószínűleg nem utasította volna vissza. (Élénk tetszés. Úgy van! Helyeslés a középén.) Meg vagyok győződve, hogy akkor, midőn 1848-ban október 8-dikán a mi országgyűlésünk alsóháza végzésileg kimondotta többek közt azt, hogy „Magyarország és annak képviselőháza, szabad néphez illőleg, bizonyosan az ausztriai néppel mindazon érdekeket, amelyek háromezrészados viszonyaiból erednek, a legbarátságosabb úton fogja kiegyenlíteni”, jelen javaslatunk elvei szerint kiegyeztünk volna. (Úgy van! a középén.) Meg vagyok győződve, hogy ha akkor, midőn minket az országgyűlés herceg Windischgrätz táborába küldött egyezkedés végett (Halljuk!), a herceg ahelyett, hogy föltétlen megadást követelt, jelen javaslatunk szerinti kiegyezkedéssel kínált volna meg, a nemzet képviselői nem lettek volna idegenek azt elfogadni. (Úgy van! a középén.) Meg vagyok győződve, hogy Buda várának visszavétele után s a nagysarlói ütközet után is, melyek fénypontjai valának a küzdelemnek, hozzájárult volna ily egyezkedéshez”.

Ez Deák Ferenc álláspontja.

Ebben a nyilatkozatban kettő lényeges: Az első az, hogy a kiegyezést olyannak tartotta, melylyel a nemzet legnagyobb diadalai után is megelégedhetik. A második pedig az, hogy – éppen ennek folytán – a kiegyezést nem úgy tekintette, mint visszafejlődést az 1848. év vívmányaiból, hanem épp ellenkezőleg, mint azoknak

szükségképpen befejezését, mely nélkül a zavarok el nem kerülhetők. Tehát nem úgy áll a dolog, – szerinte – hogy a negyvennyolc a jogoknak teljessége, a hatvanhét pedig a megalkuvás, hanem úgy, hogy *a hatvanhét a negyvennyolc alap-gondolatának teljesebb kifejtése.*

Ennek a felfogásának Deák Ferenc (mint az 1848. év eseményeinek tanúja), fennebbi nyilatkozatában két történelmi tény felemlítésével még nagyobb súlyt adott. Az egyik az, hogy az 1848. év törvényhozói maguk is szükségesnek tartották művük kiegészítését; a másik pedig az, hogy ezen kiegészítés a nemzetet 1848-ban is kielégítette volna.

Ha tehát – Deák Ferenc szerint – a kiegyezés az 1848-iki év törvényhozóinak intenióival meg-egyezik; ha a kiegyezés nem más, mint az 1848-iki törvények tökéletesbítése; ha ezt a nemzet elfogadhatta – és el is fogadta volna – a legnagyobb diadalok után is; ha épp ezen viszonyok rendezésének elmulasztásából keletkeztek az 1848-iki év minden zavarai: Deák Ferenc álláspontjából a kiegyezés szükségképp inalterabilis.

De hisz ez egész political felfogásából önként következik. Deák Ferenc egész rendszere jogi szempontokon nyugodott. A jog eszméje abszolút, abszoltnak kell tehát az azokból vont következtetéseknek is lenniök. Abszolút Magyarországunk nemzeti önállóságra való joga; abszolút a *pragmatica sancti*óból folyó védelmi kötelessége is. Szükségképp abszolút ennélfogva az a rendszer, mely ezekre építettett. A jog ma is az, ami teg-

nap és a kötelesség is ugyanaz. Amíg tehát vagy az a jog, vagy az a kötelesség meg nem változik, jogilag a kiegyezés inalterabilis.

A kiegyezés harmónia. Jogilag: az önállósági jog és a védelmi kötelesség közötti. Politicailag: Magyarország érdeke és az európai egyensúly érdeke közötti. Es amíg Európa érdeke egy erős Habsburg-monarchia, addig a kiegyezés alapindoka nem változik s le kell vonni abból a következtetést. Magyarország különválása bizonyos ponton túl veszélyezteti az európai érdekeket, melyekkel összeütközésbe jönnünk nem szabad.

Miután pedig *csak a minimumról mondtunk le* jogainkból a monarchia nagyhatalmi érdeke kedvéért, – mert hiszen csak annyiról mondtunk le, amennyit annak létérdeke okvetlenül megkívánt ezen jogoknak újból visszaszerzése veszélyezteti a monarchia életfeltételét, – legalább is veszélyezteti azt, amit Deák Ferenc a monarchia életfeltételének tekintett.

Magyarország önállósága egyrészt; a monarchia nagyhatalmi posíciója másrészt, eképp az a két tényező, melynek *harmonisálása* végeredményben a kiegyezés political” alapindoka. Bármelyik iránynak egyoldalú fejlesztése a kiegyezési alapeszme megtagadása. Mert nem a fejlődés, hanem a harmonicus fejlődés a tökéletesedés valódi jele.

Változhatlan a kiegyezés Deák szempontjából azért, mert változhatlan a kényszerűség is, mely annak indoka. A nemzet Königrätz után sem kívánt többet, mint azelőtt. „Tette pedig ezt azért, – mondja Deák Ferenc Pest város polgáraihoz inté-

zett beszédében – mert tudta, hogy arra joga van, hogy azt méltán kívánhatja a birodalom veszélyeztetése nélkül, igen jól tudva, hogy ha sikerül is többet kicsikarnia, ezen kicsikart engedelményekben meglett volna az ismételi felbomlás magva, amint benne volt egykor, mint ezt szomorúan tapasztaltuk.” (Kónyi: Deák F. Beszédei IV. 5.)

A kiegyezésben kivírottaknál többet kívánni ennél fogva: „a birodalom veszélyeztetése”, melyben »a felbomlás magva van”.

Itt tehát el van ismerve a kényszerűség és – ami fő – a kényszerűségnek *állandó* jellege. Nem pillanatnyi hangulatok, esélyek, hanem állandó erőviszonyok parancsoló ereje van itten szembeállítva minden vágygyal, mely a kiegyezés megglazítását célozza. Nem az az indok, hogy most a personal unio felé vezető legkisebb lépés is nem kivihető; hanem az, hogy *ha kivitetik is, abban a felbomlás magva van*, mert a birodalom fennállását veszélyezteti. Egy állandó, megváltozhatatlan létérdek ez, melynek létfeltételei az idők folyamán mindig ugyanazok.

Semmi sem tévesebb tehát, mint az az állítás, hogy Deák Ferenc 1867-ben kivírott annyit, amennyit csak lehetett, de azt remélte, hogy amint egy kedvező alkalom kínálkozik, a nemzet meglazítja a kiegyezést.

Ez az egész fictio Deák Ferenc egész eszmenetével teljesen ellenkezik s érthetetlen lenne, hogy így vélekedve, miért nem kívánt többet Königrätz után, mint kívánt azelőtt. Mert azt

csak nem lehet tagadni, hogy Ausztria akkor már sokkal gyengébb volt, mint azelőtt. Deák Ferenc azonban nem az exigenciákat vette alapul, hanem a monarchia létfeltételeit. Eziránt határozottan, félreérthetetlenül nyilatkozott: «egyik legfőbb érdeme a nemzetnek és az országgyűlésnek az, hogy még *a pillanatnyi lehetőség határáig sem ment*, hanem ment addig, ameddig menve bizton hihető, hogy *állandó alapot* vetend meg”. (Deák F. Beszédei, VI. 152. lap. Második kiadás.)

Ez a nyilatkozat a kiegyezés fejlesztésének teoriájával homlokegyenest ellenkezőt mond.

Nem úgy áll a dolog, – ha Deák Ferencnek hinni lehet – hogy nem vívott ki többet, mert akkor nem lehetett; hanem úgy, hogy igenis, lehetett volna többet is kivívni, mert a pillanatnyi körülmények kedvezők voltak, de nem követelt többet, de nem tartott helyesnek semmi további követelést, mert *állandó* alapot akart, olyat, mely meg ne rendűjön, ha elmúlnak a pillanat kedvező körülményei.

A kiegyezés változatlanságának kérdésében Deák Ferenc leghatározottabb nyilatkozata azonban mégis 1871-ben az önálló magyar hadsereg kérdésében tett következő kijelentése: (Deák Ferenc Beszédei. VI. 309. lap. Második kiadás.)

„Jöhet idő, mikor lesz szükség különálló magyar hadseregre. De mikor következik be ez idő? Akkor: ha a kiegyezés szétbomlott, ha Magyarország ismét azon helyzetben lesz, hogy ismét a personal uniót kénytelen sürgetni. Akkor önként bekövetkezik a külön hadsereg szüksége.

És azok részéről, kik elejétől fogva ezt vitatták, óhajtották: igen természetesnek találok, hogy óhajtják mindazt, ami a csupán személyes unióra alapított viszonyból következik.

Ez idő, mondom, bekövetkezhetik, talán nem mi általunk, nem a mi törekvésünk, hanem az események folytán; de én kimondom lelkem belső meggyőződését, hogy: *ha bekövetkezik, ez Magyarországra nézve súlyos csapás lesz;* és a mostani viszonyok között, Európa mostani területi mérvei mellett és azon számerő ellenében, melylyel mindenik nagyhatalom rendelkezik, Magyarország rendkívül kockázthatná önállását...”

E ponton – mint látható – Deák Ferenc már nem is a kényszerűség, hanem a célszerűség argumentumát használja.

Nyilatkozata világos, félre nem érthető.

„És valamint akkor, midőn nekem választanom kellett egy centrális parlament, egy közös reichsrath és a personal unió között: a personal uniót sürgettem, *bármilyen veszélyes, bármilyen káros is az,* mert a másik még veszélyesebb, még károsabb; úgy, ha ezentúl oly idő következne be, hogy megint aközött kellene választanom: közös parlamentbe, reichsrathba olvadás, vagy pedig bármilyen teherrel, bármilyen veszélylyel járó personal unió? én ismét az utóbbit választanám.”

Ezen nyilatkozat értelme is világos, félre nem érthető. Egyáltalán nem tartja óhajtandónak a personal uniót, jövő generációk nagyszerű feladatának. Károsnak, veszélyesnek tartja, olyan-
nak, mely Magyarország fennállását is kockázthatná.

Nem úgy aránylik egymáshoz a personal unio és a kiegyezés, mint az ideális cél és a megvalósítható realitás.

A personal unio káros és veszélyes fegyver, melynek használata csak a közös parlament eszméjével szemben engedhető meg, mint amely még veszélyesebb és károsabb. A kiegyezés pedig a helyes alap, még pedig olyan, melynek rendíttelenül kell maradnia.

– Lehet, hogy egyik-másik tárgyban tévedtünk; – mondta egy 1872-ben tartott beszédében – a tévedést helyreigazítja az idő, de *az alapnak rendíttelenül kell maradnia*. Mert ha az alap megrendíttetik, előreláthatatlan bajok fognak bekövetkezni, melyek az országot veszélybe dönthetik. (Deák F. Beszédei. VI. 348. lap. Második kiadás.)

Így nyilatkozott Deák Ferenc.

Ezek után az az állítás, mintha a personal unio irányában óhajtotta volna fejleszteni a kiegyezést, a történelmileg nem igazolható állítások közé sorozandó.

IV.

Deák Ferenc szerint Ausztriához való viszonyunk változatlansága parancsoló kényszerűség. Széchenyi szerint ezen viszonyunk változatlanságát nemcsak a *kényszerűség*, hanem a *célszerűség* is parancsolja. Azonban a personal unióról tett nyilatkozatában már Deák is utal a célszerűségi érvre, míg viszont Széchenyi szempontjából a Deák által alapú felvett kényszerűségi érv is új oldalról mutatkozik. Szükséges előbb evvel foglalkoznunk s csak azután térnünk át a célszerűség megindoklására.

Szükséges ismernünk a *pragmatica sancti*óról való nézetét.

„Én nem sokat foglalkoztam jogi tanulmányokkal, de annyival többet hazai politikánk és Ausztriávali viszonyunk szövevényeivel.

Jurista tehát nem vagyok, ez tán szerencsém is, annyi bizonyos, hogy többet adok a politicában a tett dolgokra, mint az írott szavakra. Ennélfogva én a *pragmatica sancti*ót is nem holt szavaiból, de azon fejleményekből ítélem meg,

1

Ezen alapokmányt sokan öröklési, mások e mellett kölcsönös védszövetkezési actának tekintik.

Én azt hiszem: ez mindezeknél több.

Kimondja egy csoport országra, melyben mi

is be vagyunk foglalva, hogy egységes és osztatlan birodalom.

Ez több, mint az uralkodás közössége és több, mint kölcsönös védszövetség, mely lehet külön országok és hatalmak közt is.

Ez egy egységes birodalom megalkotása.

Mi Ausztriával nemcsak az uralkodó közösségében, nemcsak kölcsönös védszövetségben élünk; hanem együtt egy birodalmat alkotunk, melyet magára, sem Ausztria, sem Magyarország nem volna képes előállítani. Ezen együttesség alapján nyugszik e birodalom nagyhatalmi állása Európában és ezen nagyhatalmi álláshoz fűződik az európai súlyegyen felette fontos érdeke.

A római és német császárság megszűntek. Ezek helyébe lépett egy új császárság, melynek nevével minket megkínáltak, de nem kellett és lett az ausztriai császárság, melynek nagyhatalmi állása Magyarország nélkül tarthatatlan volna. Csak Magyarország által lehet és áll fenn ma ez a keleti birodalom, melynek létezése a legfontosabb európai érdek, sőt világtörténeti érdek és követelmény.

Ezen keleti birodalom létezése elvitathatlan tény. E birodalom népeinek együttes és egységes actióját bizonyítja egész múltunk.”

Ennélfogva a szövetség lazítása ellen új akadályok merülnek fel akkor, ha – Széchenyivel szólva – nem a paragraphusokat nézzük, hanem a tényeket. A tények ugyanis azt mutatják, hogy e szövetségben nemcsak két szövetséges álkim áll egymással szemben, hanem egy harmadik hatalmas tényező is. Jogilag úgy áll a dolog, hogy a

két szövetséges állam egyesül bizonyos ügyekre s *megalkotja* a közös diplomatiát és a közös hadsereget. Tényleg úgy áll a dolog, hogy az 1848 előtti számos közös ügyből csak ezek maradtak meg. Az a közös diplomatia és az a közös hadsereg azonban nem új alkotás, új benne csak az, hogy közös és nem birodalmi. Mint birodalmi hadsereg és birodalmi diplomatia több százados múlttal bír. Ennek a százados múltnak megvannak a maga szükségképpeni következményei. A hadseregben támasztott bizonyos érzelmeket, a diplomatiában szerzett bizonyos összeköttetéseket. Mindkét tényező a monarchia és a fejedelem erőssége s az elszakadni óhajtónak ellenfele. Mikor tehát elszakadásról, vagy a szövetségi viszony lazításáról van szó, – a különbség a kettő között csak fokozati – akkor nemcsak a másik szövetséges fél erejét kell számba vennünk, hanem e két birodalmi tényezőt is. Épp abban áll Kossuth bukásának egyik oka, hogy midőn az elszakadást megkísértette, a Habsburg-háznak diplomatiái összeköttetéseiben rejlő erejét számításba venni elmulasztotta s nem látta (a forradalmak solidaritásával szemben) a dynastikus solidaritást, melynek az orosz interventio szükségképpeni következménye volt. Széchenyi azonban nemcsak a kényszerűséget látta, hanem látta e kényszerű helyzetnek *előnyeit* is. Az ő szempontjából Ausztriához való viszonyunk kettős okból inalterabilis: először, mert annak elismerésére kénytelenek vagyunk; másodsor, mert érdekeinknek sérelme nem e kényszerhelyzetből, hanem csak saját gyengeségünkben

ered; harmadszor, mert e kényszerhelyzet – erőnk gyarapodásával arányban – jövődő nagyságunk alapja lesz.

Láttuk a *kényszerűség* indokait, lássuk azon érveket, melyek a *célszerűség* mellett bizonyítanak.

Széchenyi István politicája nem az exigentiák felhasználásának ingatag alapján nyugodott. Alapja absolut igazság; – talán az egyetlen, mely political kérdésekben egyáltalán feltalálható.

Ennek fejtegetésénél az elméleti kitérés nem mellőzhető. Annak rendén meglátjuk, hogy Széchenyi politicája a történelmi fejlődés tudományos rendszere által megerősítettik.

E rendszer alapelve következő:

Egy nemzet történelmi fejlődésében annak minden political intézménye ok és okozat egyaránt s csak akkor és csak annyira ok, a mikor és a mennyire okozat is. Ha valamely intézmény a történelmi fejlődésnek nem szükségképpen okozata, akkor sohasem lesz ereje arra, hogy a jövődő fejlődés okává válhassék. Mert az intézmények ereje éppen ezen okozatosságukban rejlik. Organisatiói ugyanis az erőknél, de maguk még nem erők. Szükséges tehát elébb megteremteni ezen *erőket* s csak azután kell megteremteni az *intézményeket*.

Azon intézmények, melyek a szabadsághoz vezetnek, hasonlók Theseus fegyvereihez. Nehéz szikladarab van fölējök téve, mert e fegyverek csak annak kezében félelmesek, a kinek e szikla elgördítésére van elég ereje.

Ha azonban az intézményhez szükséges is –

alapul – az erő; az erő alapjául ismét más intézmények szükségesek. És éppen ebben áll a gyakorlati politikus titka, hogy felismeri azon intézmények szükségét, melyek megteremtik az erőt. Csak ezen erő megteremtése után – arra támaszkodva – lehet megalapítani *a végcélul kitűzött* intézményeket.

Épp az a radicalismusnak – mindig ismétlődő – tévedése, hogy ezen (*alapul szolgáló*) intézményeket megteremteni elmulasztván, nem tud erőt adni alkotásainak. Viszont az mindig valamely cél radicális voltának legbiztosabb jele, hogy ezen alapintézményeket elmellőzni kénytelen, mert ezek állanak a realitással legközvetlenebb contactusban s így ezek megalapítását az erőviszonyok legkevésbbe engedik. Az a radicális vívmány azonban, mely nem az erőviszonyokon épült, légvár csupán, melynek alapja nincsen.

Az intézmények értékét mindenütt az előző fejlődés által teremtett erőviszony adja meg. Franciaország például a democratia hazája s közjogában tökéletességre vannak vive a democratia közjogi intézményei. Fejleszti s organisálja e közjog a democratiaát, de nem ez teremtette meg. A gazdasági és kulturális tényezők egész sorának productuma az, mely nélkül át nem ültethető. Anglia parlamentarismusa is a pártok speciális kifejlődésében s az angol önkormányzatban találja gyökereit (Gneist) s a főnemesség suprematiáját csak szervezik az ország közjogi intézményei, de valójában az örökösödési rend és az ország erős aristocraticus szelleme adja meg.

Széchenyi politicája ebből indul ki közjogi és reformkérdésekben egyaránt. Rendszerének következetes realitása, azoknak egységes felfogásán alapszik.

A reformkérdésekben egész törekvése az előle-
gesen szükséges erőviszony-változások és intéz-
mények létrehozásában összpontosul. Átalakítja
ezért először a viszonyokat, azután pedig az ala-
pul szükséges magánjogi intézményeket s Magyar-
ország feudális közjogát így ássa alá.

A nemzet függetlenségét akarta ő is, de úgy
hitte, hogy azt declarálni mit sem ér. A függet-
lenség erő s a declaratio még erőt nem ad.
Egész reform-működésének célja az erő terem-
tése volt.

Ezzel szemben a forradalom a függetlenséget
az elszakadásban kereste. Ugyanegy fogalomnak
tartotta a függetlenséget és az elszakadást. Azon-
ban az elszakadás csak egyik *nyilvánulási módja*
az erőnek, míg a függetlenség *maga az erő*. Más
irányban is megnyilatkozhatik az, a célszerűség
és a viszonyok szerint.

Széchenyi a nemzeti függetlenséget mint tény-
fogta fel, nem pedig mint közjogi declaratiót.
Politicus volt, nem pedig jogász.

Hogy a közjog még nem ad oly hosszú füg-
getlenséget, azt bebizonyította előtte Magyarorszá-
nak az elnyomatás oly hosszú idején át mindig
érintetlenül – és mindig realisálatlanul – maradt
közjoga. Egymásról nem akarva tudni, de egy-
mást nem is alterálva állottak fenn továbbra is
egymás mellett: a valóság és a paragrafusok.

Széchenyi azonban a realitás embere, tehát célja is a valóság megváltoztatása volt.

Ellenfelei a jog szempontjából nézték a kérdést, holott a jog csak belpolitikában irányadó s annak kiélesedése után függetlenségünket csak egy irányban (Ausztria irányában) féltették. Ezen felfogás szélsősége az elszakadási vágy. Széchenyi a nemzet függetlenségét nemcsak Ausztriától féltette, hanem – az elszakadás sikerülte esetén – a többi hatalmasságtól is.

Az európai viszonyokon alapuló ezen aggodalmának kifolyása az a nézete, hogy a nemzeti függetlenséget, a nemzeti erőt az elszakadási irányban keresni nem szabad.

Mert hiszen Ausztriához való viszonyunk nem gátolja a nemzeti törekvéseket, hanem csak *más* – az elszakadási törekvéssel ellentétes – *irányba tereli*. Csak a personal unio szempontjából korlátozás ez, de a personal unio a nemzeti törekvésnek csak egyik – hibásnak bizonyult – iránya.

Abban az irányban, melyet Széchenyi tűzött ki – a magyar hegemonia irányában – nem képez semmi akadályt.

Semmi korlátot nem szab a kiegyezés a nemzeti törekvések elé abban az irányban, hogy Magyarország a monarchiában elfoglalhassa a vezető szerepet.

Megakadályoz abban, hogy kettéválasszunk a hadsereget, de abban nem akadályoz meg, hogy az egész közös hadsereg a mi céljainkat szolgálja.

Megakadályoz abban, hogy kettéválasszunk a diplomatai képviselőt; de abban nem akadályoz meg, hogy a mi külpolitikai céljaink elérésére az egész monarchia befolyását és erejét felhasználjuk.

Ehhez erő kell; de erő kell az elszakadási törekvések keresztülviteléhez is.

De ezt az erőt nem a közjog adhatja meg.

Ausztria túlsúlyának oka a múltban nem a közjog volt, hanem az erőviszonyok. Ezek megváltozása nélkül a túlsúlynak is változatlanul kellett maradnia. Az erőviszonyok megváltozásával pedig Magyarország túlsúlyának kell bekövetkeznie. Az elszakadási vágy eképp – Széchenyi szerint – a függetlenségi törekvéssel *nem azonos* és annak szempontjából célra nem vezet.

Függetlenségünket a szomszéd nagyhatalmak azért továbbra is épp úgy veszélyeztethetik, mint bármely kis nemzetét. Ez ellen Ausztria szövetsége egyetlen fegyverünk. Ebből a szempontból tehát az elszakadási irány a függetlenséggel egyenesen *összeütközik*.

Széchenyi rendszerében a függetlenség, az erőfejlesztés bizonyos stádiumán túl már uralommá lesz.

„Miután a Nagy Lajos királyunk lángesze által megalkotott keleti birodalom megbomlott és a mohácsi vész után még csak a reményről is le kellett mondanunk, hogy a magyar korona csoportulási központot képezhessen, alig történhetett számunkra kedvezőbb történelmi fejlődés, mint a Habsburg-ház uralkodása alatt fokunkint és lassan, de folyton szilárduló szövetség az osztrák örökös tarlományokkal.

E szövetségi viszonyt melyet én mostani fejlődött fokán „vegyes házasságnak” nevezek, tartom én azon szerencsés alakulásnak, melyből, ha a további fejlődések folyamatában — mint most gyanítható — uralkodó házunk déli és nyugoti helyzetéből mindinkább kelet felé tolatik, nemzetünk európai állására mi húzhatnánk a legnagyobb hasznot, ha eszünkön járunk és hivatásunkat felismerjük.

Ahhoz nem kell nagy jóstehetség megjövedölni, hogy Olaszország nem soká hordozza az idegen uralom jármát. Németországban a porosz hatalom mindent elkövet, hogy Ausztria befolyását gyengítse s azt mindinkább keletre szorítsa. Ha ezen folyton működő erők éreztetni kezdik hatásaikat, Ausztria hovatovább Magyarországra kénytelen támaszkodni nagyhatalmi állása fentartásában, és a nagyhatalmi állás előnyeinek természetes örökösei mi vagyunk.

A fejlődések során eljő az idő, — és ez nem valami merész ábránd — hol Ausztria európai fontos hivatásának betöltésében mi vetjük a fősúlyt a cselekvés mérlegébe, és amint Európa látja, hogy magunkat érdekeivel azonosítottuk, nemcsak annak fontos tényezőivé lettünk, de fajunk emelkedése és erősbülése európai érdeké lett.

Ezt követeli tőlünk, hogy a birodalom eszméjét mi felkaroljuk, fentartasanak és megszilárdításának élére álljunk, és a mi valódi hivatásunk, — bár ezt tudnám megértetni hazám fiaival — hogy a sok bomlasztó elem közt mi legyünk a monarchiára nézve az összetartó erő.

A birodalom megvan. Három század lassú fejlődésének nagy műve. Mi nem csináljuk a históriát, ahhoz is sok kell, hogy megértsük.

Én úgy látom, hogy azon történelmi evolutio, mely ellen a török hatalom minden erőfeszítései egykoron, valamennyi magyar szabadságharcok, sőt még Caraffa, Básta s a többi német generálisok kegyetlenkedései sem tehettek semmit, nem valami véletlennek szüleménye, mit a sors szeszélye állít elő. Ennek a szükség érzetében és a népek ösztönében kell mélyen gyökerezni. Ilyen kapcsolatunk Ausztriával.

En e kapcsolatot hazánk inalterabilis viszonyának tekintem, melyet Európa mai conjuncturái közt felbontani sem nem lehet, *de ha lehetne, sem kívánatos.*” (Kovács Lajos: Széchenyi István. II. k. 224. 1.)

Foglaljuk össze az elmondottakat.

Deák Ferenc szerint a kiegyezés inalterabilis, míg a kölcsönös védelemnek – a *pragmatica sancti*óban gyökerező – kötelezettsége inalterabilis. E kiegyezésnél jobbat 48-iki diadalaink után sem köthettünk volna. Semmi jogunkat ez által fel nem adtuk. Meglazításával semmit el nem érünk. Ezen túlmenve, megsértenők a monarchia életfeltételeit s előidéznők a visszahatást. Nemcsak a jog, hanem a lehetőség szempontja is annak érintetlenségére kényszerít. Ha pedig sikerülne keresztülvinni a personal uniót, az fenmaradásunkat kockáztatná.

Ez Deák Ferenc álláspontja, s minden irány, mely az exigentiákra építi reményeit, ezen politikával ellenkezik. Mert semmi exigéncia szűkebb

körre nem szorítja a monarchia életfeltételeit s meg nem akadályozza az ennek megsértéséből támadó európai visszahatást.

Deák álláspontjában az inalterabilitas legerősebb, legtartósabb argumentuma az, – amit Széchenyi 1838-ban hirdetett – hogy t. i. Ausztria nagyhatalmi állása Európa érdeke.

Absolut, semmi exigentiáktól meg nem ingatható alapja az inalterabilitásnak csak Széchenyi felfogásában van.

Szerinte nemcsak azért inalterabilis az Ausztriával való kapcsolat, mert Ausztriát védeni kötelesség, s a kapcsolatot felbontani lehetetlen; hanem azért, – és ez a legfontosabb argumentuma – mert e kapcsolat fentartása nekünk *célszerű*. Csak addig terhes ez a kapcsolat, amíg a gyengébbek mi vagyunk; de addig felbontani sincs elég erőnk. Mihelyt elég erősek vagyunk felbontani, annak fentartása már a mi érdekünk. Mert hasznos a legszorosabb kapcsolat is, ha abban az erősebbek mi vagyunk. Ezen elv ugyanis Kossuth alsódunai confederation ális tervezetének is alapindoka.

Deák és Széchenyi felfogása azonban egyaránt abban *concludál*, hogy Ausztriához való viszonyunknak változatlanoknak kell maradnia.

Az ő álláspontjuk Kossuthéval homlokegyenest ellenkező.

Minden ország politicájának végcélja a nemzeti törekvések diadala. A kiegyezés fejlesztésének theoriája azonban úgy állítja fel a közjogi ellentétet, mint a nemzeti törekvések minimumának vagy maximumának kérdését.

Ez a felfogás alapján hamis.

A nemzeti törekvéseknek hívei azok, akik a kiegyezés és azok is, akik a personal unio elvi alapján állanak.

Csakhogy a nemzeti törekvéseket homlok-egyenest ellenkező irányba akarják vezetni. Nem fokozati, hanem lényegében elvi a különbség a kettő között.

Ezen két irány két végpontján áll Kossuth és Széchenyi.

A történelem ítelt politicájuk felett. Az egyiknek eredménye: a bukás, a másiknak megvalósulása: a kiegyezés.

Az az iskola, melyet Kossuth képvisel – és ebbe az irányba gravitál minden personal uniós törekvés – a nemzeti törekvéseket az *elszakadási* irányba vezeti.

Az a politica, melyet Széchenyi fejtett ki, a nemzeti törekvéseket Magyarország suprematiája irányába kívánja vinni.

Az első irány catastrophât hozott a nemzetre. A kiegyezés alkotója szempontjából azonban nem ez ellene az egyetlen kifogás. Sokkal súlyosabb az, hogy ha meg is valósulhatna a personal unio, Magyarországra nézve csapás lenne, mert kockára tenné fenmaradását.

Széchenyi politicája ezzel ellenkező. Nemcsak hogy kivihető, de végeredményében üdvös is.

Hogy gyöngék vagy erősek vagyunk, a kiegyezés változatlanságának kérdésére nézve e szerint – nem bír fontossággal.

Mert ennek a viszonynak változatlannak kell

lennie. Mindkét esetben előnyös reánk. Gyöngeségünknek napjaiban: a béke záloga. Erőnk gyarapodása idején: uralmunk alapköve.

Megerősödésünk pedig a nemzeti törekvések híveinek kezében *nem a fegyver, hanem maga a győztem*. Mert Ausztriában elérendő hegemoniánk annak szükségképpen következménye.

*

Ausztriával való viszonyunk végleges szabályozására a múlt században három különböző irányban kerestek *megoldást*. Az érzelem, a jog, a politica szempontja volt e három – egyaránt kizárólagos – irány, melyben azt három kiváló vezéregyéniség megoldani kívánta.

Az érzelem kizárólagos uralma tévedésbe vezet, mert megtéveszti az ész tárgyilagos ítéletét. De tartós eredményekre azért sem vezet, mert az érzelem rendkívüli erejének tartóssága is bizonytalan. Elmúlnak az érzelem fellángolásai, elernyed forradalmak féktelen ereje s az a politica, mely kizárólag erre támaszkodik, egyszerre alapját veszítette. Hiányoznak a rendkívüli erők, melyekre építeni lehessen, s hiányzik az erős érzelmen alapuló elfogultság, mely a lehetetlent is lehetségesnek látta s annak kivívására vállalkozott. Egyedül állanak a forradalom vezérei, meg nem értve a jövő reális nemzedéke által s a jelen reális tényezőit maguk sem értve meg. Sorsuk az elszigeteltség, politicájuké a bukás.

Imponáló ereje van *a jog* merevségének, mely a fennálló hatalommal ellentétbe helyezkedik.

Alapja abszolút, megdönthetetlen, miként magának az erkölcsnek örök törvényei.

De a nemzetek élete nem lehet mozdulatlan, miként az erkölcs törvényei. A haladás, fejlődés, minden nemzet feladata.

Megdönthetetlen a jogi álláspont, midőn a meglévőt jogtalan, alkotmányellenes támadások ellen kell megvédeni. De kevés támaszt nyújt akkor, midőn meg kell változtatni a jogot vagy azt alkotmányos változtatások ellen kell megvédeni.

A *political* szempontok kizárólagos uralmát védő irány nélkülözi az előbbieik népszerűségét. Az érzelmekre keveset épít s gyakran azokkal szembe helyezkedik. Vitatkozásokban nem oly megtámadhatatlan, mint a jog merev dogmái. Azonban éppen az, hogy az ellenfél megtámadhatja, mutatja, hogy mindkét fél végre talált egy közös alapot. (Mert a jogász logica dönthetlensége ily esetekben a praemissák közösségének hiányából következik.)

Megbukott az érzelmi politica s a jog merev védelmezése improductiv maradt. Political szempontok lettek a megoldásnál irányadók s political szempontok azok, melyek e megoldás célszerűségét védelmezik. Ausztriával való viszonyunk célszerűségének Széchenyi által hirdetett eszméje a kiegyezés inalterabilitásának legerősebb argumentuma.

Az érzelmi politika a fejlődés helyes útjától elvezetett. A kiegyezés a helyes útra visszavezet. Csak a forradalom szempontjából retrograd ez az irány, mert az övékétől visszatérést jelent.

A haladás szempontjából azonban fejlődés, mert a helyes útra visszavezet, s így haladásunk vég-céljához közelebb viszen.

Ezt az utat Széchenyi rég megjelölte. Egy fél század szenvedése politicája helyességének erős argumentuma.

Annak a fél századnak tévedéseire rámutatni ne tartóztasson vissza minket a nagyjaink iránt érzett kegyelet. A nagy emberek iránti tisztelet az igazság szeretetéből fakad és nem lehet annak soha az igazsággal ellentétbe helyezkednie.

A nagy emberek koruknak teremtményei. Felfogásukon, érzelmeiken nyomot hagy koruknak szelleme. A jövő időknek eseményei rejtvék előttük és rejtvék annak tanúságai.

Múlnak az idők s a történelem megnyitja számunkra a tényeknek nem ignorálható tanulságait. Ami annak a nagy nemzedéknek még homályos volt, világos igazság az, a mai új nemzedék előtt. És kegyetlenség volna azon nagy emberek iránt, ha azonosítnók nagy egyéniségük lényegével koruk szelleméből eredő szükségképpen tévedéseiket.

A nagyság maga az igazság. Minden egyéb a lángésznél csak múló, esetleges. Nem ezeknek glorificálása a jövő nemzedék feladata.

Feladata: folytatni azt a nagy munkát, okulva a múltak tanulságain, vezéreltetve az igazságnak ugyanazon szeretetétől, mely nagyjainkat jellemezte, s mely nekünk azt parancsolja, hogy egy elmúlt nemzedék szenvedéseinek tanulságait elhallgattatni nincs jogunk.

TARTALOMJEGYZÉK.

	Oldal
Előszó	III
Bevezetés	V
I. Széchenyi és Kossuth	1
II. Deák és Széchenyi iskolája	21
III. A kiegyezés változhatlanságának indokai Deák szerint	57
IV. A kiegyezés változhatlanságának indokai Széchenyi szerint	65